पत्र १०.

चिरंजीव०- विशेष मागल्या पत्रांत तिसऱ्या हेन्रीचा वृत्तांत सांगितला तो हेन्री ५६ वर्षे राज्य करून
१२७२ बाराशें बाहत्तरांत मरण पावला. आतां त्याचा लेंक येडवर्ड त्याचें वर्त्तमान लिहितों. येडवर्डानें पुण्यभूमीस जाऊन तेथें सारासेन लोकांबरोबर कांहीं दिवस लढायी चालविली होती. येडवर्डाची स्त्री होती तिची याजवर फार प्रीति असे, येडवर्ड पुण्यभूमीस असतां कोणी एकानें यास जिवें मारायाच्या हेतूनें कटार मारिली, त्या कटारीस विषाचें पाणी दिल्हें होतें. तेव्हां त्या कटारीचा घाय पडला होता त्यांतील विष त्या राणीनें आपल्या तोंडानें शोषून आपल्या पतीचा प्राण वांचविला.

येडवर्डानें पुण्य भूमीहून परत येत असतां आपला बाप हेन्रीराजा याच्या मरणाचें वर्तमान ऐकिलें. नंतर हा आपली इंलीयेनर पतिव्रताराणी इच्या सुध्धां इंग्लंडदेशीं सुखरूप येऊन, यास सन बाराशें चवऱ्याहात्तरांत राज्याभिषेक झाला. या येडवर्ड राजाविषयीं लोकांस असें वाटत होतें कीं हा मोठा शूर व थोर आहे, ह्मणून हा राजा लोकांस प्राप्त झाल्यामुळें मोठा आनंद झाला. पाहिलें असतां यास लोकानीं मानिलें होतें त्याचप्रमाणें हा राजा मोठा योध्धा व उद्योगी असे, आणि आपलें राज्य चांगलें नांदावें ह्मणून याचा फार यत्न चालिला असे. यानें मागूनाचार्टा ह्मणून जो पूर्वीं कायदा झाला होता तो काईम केला तेणेंकरून लोकांस बहुत सत्तामिळाली, आणि या राजानें लढाया केल्या तेणेंकरून इंग्लीशांचा पराक्रम व थोरपणा फारच प्रसिद्ध

झाला. यानें प्रथमतः वेल्सदेश आणि इंग्लंडदेश हे दोन्ही एक केले तो प्रकार सांगतों. वेल्सदेश तर तुह्मास ठाऊकच असेल,इंग्लंडाचा नकाशा पहावा; तेथें वेल्सदेश त्या नकाशाचे डावेकडेस ह्मणजे इंग्लंडचे पश्चिमेस आहे. हा देश इंग्लंडास लगत आहे, त्याजवरून हा आपल्या स्वाधीन असावा असें येडवर्डाच्या मनांत आलें. त्यावेळीं वेल्साचें राज्य निराळें आणि तें त्याच देशींच्या राजाच्या स्वाधीन असे. वेल्सांत जे रहात असत ते ब्रिटनचे पुरातन लोक, हे असे होते कीं जे पर राजे ब्रिटन घ्यावयास आले त्यांतून कोणींही या लोकांस यांचे मुलकांतून बाहेर घालवण्याविषयीं शकला नाहीं. आतां जे वेल्सांत रहातात ते त्या पुरातन लोकांचाच वंश. ब्रिटन बेटावर रोमन् व साक्सन् व डेन्स व नार्मन् यां सर्व लोकांनीं चढाव केला, परंतु वेल्स जो या बेटाचा भांग हा कोणाच्या स्वाधीन झाला नाहीं; तेथें जे मोठे उंचउंच डोंगर आहेत त्यांच्या अटकावापुढें व तेथील जे पुरातन ब्रिटीशलोक त्यांच्या मोठ्या धैर्यापुढें कोणाचा कांहीं इलाज चालला नाहीं, असेंही असतां येडवर्ड राजानें त्या शूर लोकांस जिकावें असा निश्चय केला. मग लिवेलिन ह्मणून एक त्या प्रांतीं राजा होता त्याजबराबर कांहीं कलह झाला, त्याजवरून त्यांशीं येडवर्डानें लढायी आरंभिली. त्यावेळीं वेल्सचे शूर लोकांनीं येडवर्डाबरोबर भांडून त्यास आपल्या प्रांतीं येऊं दिलें नाहीं, आणि तो जें मागत होता त्याचा नाकार केला, त्या प्रांतीं कवी होते ते नवीन गीत करून सारंगी वाजवून त्या लोकांजवळ गात असत, त्या गीतांत वीररस असे, व वेल्स देशाची प्रशंसा केली, असे, तेणेंक-

रून त्या लोकांस अधिक स्फुरण यावें, त्यांच्याठायीं मोठें धैर्य उत्पन्न व्हावें आणि आपल्या जन्मभूमीस्तव भांडतां माणांत अवस्था आली असतांही मागें हटूं नये असा त्यांचा दृढ निश्चय होऊन जावा. त्याजवरून येडवर्डाची अशी समजूत झाली कीं, जों पर्यंत हे कवी आहेत तोंपर्यंत वेल्सचे लोक आपल्यास अजिंक ह्मणून यानें असा हुकूम केला कीं त्यां सर्व कवींचा शोध लावून त्यांस मारून टाकावें. मग त्याप्रमाणें त्यांस मारून टाकिलें. हें असें निंद्य व क्रूरकर्म पहिल्या येडवर्डानें केलें, त्याजवरून त्याच्या थोरपणास लांछन लागलें. हा दुष्ट राजा जेव्हां त्या कवींच्या नाशावर उठला त्यावेळीं त्यांस परमदुःख होऊन त्यांनीं या राजाची हेलना करून यास शाप दिले, तें सर्व वर्त्तमान ग्रे ह्मणून एक कवी झाला त्यानें इंग्रेजींत कवन करून त्यांत मोठें निंदारूप वाणीनें वर्णिलें आहे. येडवर्डराजाचे संततीस जीं दुःखें बहुत दिवस लागलीं होतीं, तींही या कवनांत जाणविलीं आहेत. त्या ग्रे कवीच्या मतें हीं दुःखें वेल्सच्या कवीनें भविष्यवाणीनें सांगितलीं होतीं, परंतु हें ग्रेचें बोलणें खरें मानूंनये, भविष्यवाणीनें सांगितलीं असें जें ग्रे बोलला आहे तो काव्यालंकार होय पुढें जें होणार तें वेलसच्या कवींस कळलें होतें अशी गोष्ट संभवत नाहीं. जी गोष्ट झाली असेल तिचें मात्र कवी चांगलें वर्णन करितात.

वेल्स लोकांस येडवर्ड राजानें फार फार त्रासविलें तथापि ते मागें हटले नाहींत. मोठ्या धैर्यानें त्यास तोंड देऊन राहिले आणि येडवर्डास साफ सांगितलें कीं, तुझी सत्ता आह्मावर नलगे. आमचे भषिवांचून त्या-

स दुसरी भाषा कळत नाहीं, जो आह्मामध्यें जन्मून वाढला असा जो आमच्या देशींचा पुरुष असेल, त्यास आह्मी आपला राजा असें मानूं, त्याजवरून येडवर्ड राजानें त्यां लोकांची अशी समजूत केली कीं मजवर तुह्मी भरवसा ठेवाल तर तुह्मास व्हावा तसा राजा मी दाखवून देईन. यागोष्टीस ते कबूल होतांच राजानें आपला मूल ज्याचा जन्म वेल्सांत कायर्नार्वन् ह्मणून एक स्थल आहे तेथें होऊन थोडकेच दिवस झाले होते, ज्याला एकही भाषा येत नव्हती तो बाळ त्यां लोकांस दाखविला हा पहा तुमचा राजा तुह्मी सांगतां तसाच आहे.

या प्रमाणें त्यां लोकांची समजूत करून पहिल्या येडवर्डानें वेल्सचें व इंग्लांडाचें राज्य एक केलें, त्याजवरून इंग्लंडच्या राजाच्या वडील लेंकास अद्यून पर्यंत वेल्स प्रांतींचा राजपुत्र असें ह्मणतात. हीं दोन्ही राज्यें एकत्र केलीं तेणेंकरून उभय प्रांतींच्या प्रजांस तर सुख झालें, परंतु हें कर्म कांहींसें कपटानें झालें ह्मणून स्तुतीस योग्य नव्हे.

यानंतर कांहीं दिवसांनीं स्काटलांडच्या राजपदाविषयीं तिकडेस तंटा पडला. एक ह्मणूं लागला त्या राज्याचा अधिकारी मी, दुसरा ह्मणूं लागला मी, याप्रमाणें कलह लागला. तो येडवर्ड राजाकडेस निवडायास आला, तेव्हां येडवर्डास असा लोभ उत्पन्न झाला कीं ही संधी चांगली आली आहे, ह्मणून थोडासा उद्योग करून हें स्काटलांडचें राज्य आपल्या घरांत घालावें. असा बेत करून येडवर्ड आपला अभिप्राय सांगूं लागला कीं, माझ्या मतें स्काटलांडच्या राजपदाचा जान्बालीअल अधिकारी. मग येडवर्डानें या बालीअ-

लाची स्काटलांडांत नेमणूक करून तेथील सर्व सत्ता आपल्या हातीं ठेऊन त्यास आपला आज्ञांकित करून ठेविला. त्याजवरून हें करणें केवळ अघटित असें स्काटीश लोकांस वाटून त्यांनीं आपल्यावरली इंग्लांडच्या राजाची सत्ता उडविण्याविषयीं उद्योग मांडिला. त्यां लोकांत विलियम वालेस ह्मणून एक मोठा शूर योद्धा होता, हा थोर पुरुष अभिमानास पडून यास आपला प्रिय स्काटलांड देश इंग्लीश राजाच्या स्वाधीन झाला ही गोष्ट सहन होईना असें झालें. मग त्यानें आपल्या देशींच्या लोकांस नानाप्रकारें समजावून आपली मोकळीक करून घेण्याविषयीं भांडायास सिद्ध केलें. हें पाहून येडवर्ड राजा वालेसाचा मोड करायास स्काटलांडांत आला, तेथें फालकर्कस्थळीं मोठें युद्ध होऊन येडवर्ड जय पावला. याप्रकारें घडूनआलें तथापि स्काटलोकांनीं धैर्य सोडलें नव्हतें, आपला देश इंग्लिशांपासून सोडविण्याविषयीं वालेसाचा यत्न चाललाच होता. मग इंग्लांडचा राजा पुनः स्काट लोकांसीं युध्द करूं लागला, आणि कितिएकवेळ जय पावून त्यानें विलियम वालेसास धरून कैद केलें. त्यावेळीं तरी येडवर्ड राजानें आपला निर्दयपणा आवरिला नाहीं. यानें वालेसासारिखा आपला शूर शत्रु असतां त्यास बेड्या ठोकून लंडन शहरास आणविला, मग तेथें त्यास फांशीं देऊन त्याचेंप्रेत गावांतून ओढीत नेववून छिन्नभिन्न केलें. असेंही झालें तथापि स्काट लोक मागें हटले नाहींत, ते राबर्टब्रूसाच्या हाताखालीं राहून इंग्लीश लोकांबरोबर भांडले. शेवटीं त्या इंग्लीश लोकांस त्यांनीं स्काटलांडांतून घालवून दिलें मग ब्रूसाला त्यांनीं आपला राजा केला.

याप्रमाणें येडवर्डानें लढाया केल्या, जयही मेळविला, परंतु स्काटलांडांत त्याची कांहीं सत्ता चालू झाली नाहीं, ह्मणून या गोष्टीवरून त्यास परम कोप येऊन त्यानें असा निश्चय केला कीं, हरएक प्रयत्न करून आपला स्काटलांडांत अंमल चालता होई तें करावें. मग पुनः मोठी फौज ब्रूस बरोबर भांडायास पाठवून स्काटलोकांचा अगदीं मोड करून टाकिला. नंतर येडवर्ड पुनः स्काटलांडास गेला, त्यावेळीं त्यास तेथील लोक गरीब व नम्र दिसूं लागले. त्याजवरून त्यास वाटूं लागलें कीं आतां ह्या अवघ्या लोकांवर आपला पुरतेपणी अंमल बसवितां येईल, पण अभिमानी पुरुषाचे सर्व संकल्प व्यर्थ होतात. दुसऱ्यास जें दुःख चिंतावें तेंच आपल्यास प्राप्त होतें. स्काटलोकांचा मोड केल्यानंतर येडवर्ड बहुत दिवस राहिला नाहीं, तो सन तेराशें सातांत कार्लाईल शहरांत मरण पावला. १३०७. स्काटलोकांबरोबर याचें कांहीं असें शत्रुत्व होतें कीं, जीव सोडतेवेळेस देखील त्या शत्रुत्वाविषयीं आपल्या येडवर्ड मुलास सांगितलें कीं बाबा स्काटलोकांचें सगळें राज्य हातीं आल्याविना त्यांची पाठ सोडूं नको. अहाहा काय दुःख हें, असल्या दुष्ट वासना अंतरीं ठेऊन मरणें हेंच काय जन्माचें सार्थक. पण बाळपणापासून जर अशा दुष्ट वासना अंतरीं वाढूं दिल्या, त्यांचा त्याग केला नाहीं, तर त्या मरणकाळीं अशाच पुढें उभ्या राहतात. त्यांच्या योगानें मन सन्मार्गापासून भ्रष्ट होतें व जे दोष घडले असतील त्यांचें मनास स्मरण पडून ते फार मनाला जाचूं लागतात.

पहिला येडवर्डराजा याप्रकारचा असतांही वृ-

झांत ग्रंथकर्त्यांनीं त्याची बहुतकरून स्तुती केली आहे. हा राजा स्वभावानें शूर असे ह्मणून यानें लढाया करून प्रताप व थोरपणा मिळविला परंतु असला प्रताप व थोरपणा प्राप्त झाला ह्मणून प्रजांस सुख होतें असें नाहीं जेणेंकरून लढाया होऊं नये, लोक स्वस्थ असावे, जेणेंकरून प्रजांचें हित व्हावें असे गुण राजाच्याठायीं असले तरच प्रजा चांगल्या नांदतात. या राजाच्याठायीं तर केवळ बलात्कार व क्रूरता वागत होती, मग अशा दुष्ट गुणांच्या स्वाधीन जो पुरुष झाला त्यास काय ह्मणून वाखाणावें.

कोणी असें सांगतात कीं हा राजा मोठा सुबक व देखणा व उंच असे, परंतु याचे पाय अंगाप्रमाणें नसत मोठेलांब असत, ह्मणून यास लांबटांग्या येडवर्ड असें नाव पडलें होतें. अहाहा ! राजा असून असें नाव मिळावें काय. लो०- हेआशीर्वाद.

प्रश्न.

तिसऱ्या हेन्रीच्या मागें इंग्लांडचा राजा कोण झाला ?

येडवर्डाचा बाप मेला तेव्हां तो राजपुत्र कोठें होता ?

येडवर्डाचे राणीचें नाव काय, तिची राजावर कशी प्रीति असे ?

कोणत्या वर्षी येडवर्ड सिंहासनारूढ झाला ?

येडवर्ड शूर लढावू होता किंवा कसा होता ?

कोणता देश घेण्याविषयीं येडवर्डानें यत्न

मांडिला होता ?

वेल्स देश कोठें आहे ?

येडवर्डानें त्या देशावर चढाव केला त्याच्या पूर्वी तेथें कोणता राजा राज्य करीत होता ?

येडवर्डा बरोबर भांडायास कोणते लोक वेल्स करां पुढें उभे करीत. बरें त्या कविलोकांचें येडवर्डानें काय केलें ?

आपल्या मुलास वेल्साचा राजा असें कबूल करून घेण्याविषयीं येडवर्डानें कृत्रिम कसें केलें ?

बरें याप्रमाणें वेल्स प्रांत येडवर्डाच्या स्वाधीन झाल्यापासून येडवर्डाच्या वडील लेंकास कोणतें नाव प्राप्त झालें ?

मग येडवर्डानें कोणता देश घेण्याविषयीं उद्योग आरंभिला ?

व तो सिद्ध व्हायाजोगी काय संधी सांपडली, मग त्या राज्यावर कोणास नेमलें ?

येडवर्डास स्काटलांडांत कोण आड आलें ?

त्या वेळीं मोठी लढायी झाली काय ?

कोठें झाली ?

कोणास जय मिळाला ?

बरें राजानें विलयम वालेसचें काय केलें ?

असें झालें असतांहीं स्काट लोक धीर धरून राजाबरोबर भांडत होते काय ?

कोणाच्या हाताखालीं राहून ते भांडत होते ?

मग स्काटलांडचें राज्य कोणास मिळालें ?

कोणत्या वर्षी पहिला येडवर्ड मरण पावला ?

मरते वेळीं त्यानें आपल्या मुलास काय सांगितलें ?

येडवर्ड स्वरूपानें कसा होता ?
त्यास आणखी काय नाव पडलें होतें ?

पत्र ११.

चिरंजीव०—विशेष मागल्या पत्रांत पहिल्या येडवर्डाचें थोडेसें वर्णन केलें, आतां दुसऱ्या येडवर्डाचा वृत्तांत सांगतों. हा राजा राज्य करूं लागला तेव्हां २३ वर्षांचा होता, याचा वेल्स देशीं कायेर्नार्वेनांत जन्म झाला ह्मणून यास येडवर्ड कायेर्नार्वेन असें बोलत. यास लोकांनीं मोठ्या आनंदानें आपला राजा असें मानून घेतलें, हा चांगला प्रौढ असे, व स्वभावानें कृपाळू व मृदु असे, पण इतक्याच गुणानें चांगलेपणीं प्रजा वर्त्तवितां येतात असें नाहीं, याहून आणखी कांहीं गुण असले पाहिजेत. ते गुण या राजाच्याठायीं नव्हते ह्मणून याच्या हातून राजकारभार निभेना असें लौकरच कळूं आलें. याच्या बापानें मरते वेळेस यास सांगितलें होतें कीं, स्काट लोकांचा पराजय केल्याविना त्यांची पाठ सोडूंनको. असें काम सांगणें, तशांत तें मरतांवेळीं सांगणें, हें केवळ निर्दयेचें लक्षण. आणखी असें आहे, ज्या राजास लढायी आवडती, त्या राज्यापेक्षां आपल्या राज्यांत स्वस्थपणा असावा असें ज्यास आवडतें तो शाहणा. सारांश राजानें तर लढायीचा प्रसंग आणूंनये, आणि समयास जर तो प्रसंग प्राप्त झाला तर मागें हटूंनये शौर्यानें भांडावें.

या राजानें स्काटलोकांबरोबर लढाया आरंभिल्या, पण याच्या अव्यवस्थेमुळें असें झालें कीं, ब्रानाकबर्न ठिकाणीं जी मोठी लढायी झाली त्या लढायींत

राबर्टब्रूस ह्मणून स्काटलांडचा राजा होता, त्यानें राजाचा अगदीं मोडकरून टाकिला. याप्रमाणें जो पराक्रम राजाच्या बापानें लढायाकरून मेळविला होता, तो सर्व राजानें स्काटलांडांत गमाविला. राजास लढायींतच अपेश मिळालें असें नाहीं, तर राज्यकारभारांतही अपेश प्राप्त झालें. तेसमयीं राज्यांत कारभाराचा आंधेर चालला असे, प्रजांचें बरें कसें होईल याचा चांगलेपणीं मनांत विचार करावा, अथवा पार्लियामेंटाबरोबर तजवीज करावी, किंवा शाहाणे पंडित असे जे मंत्री त्यांची बुध्धि घ्यावी, तर तसें कांहींएक नकरितां आपल्या कृपेंतील कित्येक मूर्ख लोक होते ते सांगत त्याप्रमाणें तो चाले. त्यां लोकांच्याजवळ राजाची मर्जी संपादन करायास बाहेरल्या डौलावांचून दुसरें कांहीं भांडवल नसे. एक वेळीं या राजास पीर्सूगा वेस्टन प्रिय झाला, एक वेळीं हजस स्पेन्सर प्रिय झाला, असें होऊं लागलें असतां राज्यांतील सर्व प्रकारच्या लोकांस कसें जाचणार नाहीं, यामुळें राज्यप्रकरणांतील लोकांचे राजाबराबर कज्जे तंटे नित्य होऊं लागले. त्यावेळीं असें असे कीं, मानकरी लोकांचें कोणाबरोबर वाईट पडलें ह्मणजे त्यांनीं आपल्या जमीनींत रहाणाऱ्यांलोकांस व आपल्या आश्रितांस सजून भांडायास पुढें उभें करावे. याप्रमाणें ते राजाबरोबर ही कंबर बांधीत. असे जे हे मानकरी लोक होते त्यांतील कित्येक जण आपले लोक मिळवून मोठी एक फौज जमा करून राजावर उठले; एके लढायींत तर त्यानीं गावेष्टनास धरून त्याचें डोकें मारलें, नंतर कांहीं दिवसांनीं त्यानीं स्पेन्सरास धरून फाशीं दिलें. याप्रकारें राजाचे कृपेंतल्या गृहस्थांस नाहींसें करून शे-

वर्षी त्यांनीं राजासही कैद केलें. त्या राजास जे नानाप्रकारचे उपद्रव देऊन त्याचे हाल केले, ते येथें सांगतां येव नाहींत, सांगू लागल्यास गोष्ट फार वाढेल. त्यास बर्क्लि किल्यावर अटकेस टाकला होता, तो किल्ला सिबर्न नदीच्या कांठीं आहे, तेथें लार्ड बर्क्लि,व लार्ड मानूत्रावर्स, व लार्ड गौर्ने यांस दर एकानें एक एक महिना राजाची रखवाली करण्याविषयीं ठेविले होते. लार्ड बर्क्लिच्या अंतःकरणीं दया असे, ह्मणून तो राजाचा सांभाळ ममतेनें करी, परंतु जे दुसरे दोघे लार्ड तर त्यास नाना प्रकारचे त्रास देत आणि असें बोलत कीं आमचे चालत असतें तर आह्मी यास केवळ जर्जर केलें असतें. त्यांनीं राजाचे नाना प्रकारें हाल केले, एक्या दिवशीं तर जवळच्या चरांतील घाणेरे पाण्यानें एक्या उघड्या जागेंत त्याची हजामत करविली. या विटंबनेनें त्या राजास असा खेद झाला कीं, त्याच्या नेत्रांतून टपटपां अश्रू पडूं लागलीं, त्यावेळीं तो असें ह्मणूं लागला कीं, हे दिवस जाऊन चांगले दिवस येतील त्याकाळीं माझी चांगली सेवाचाकरी होईल, परंतु तसले ते दिवस राजाच्या दृष्टीस पडले नाहींत; कांतर बर्क्लि जेव्हां दुखण्यानें पडला तेव्हां त्या दोघे रखवालदारांनीं बंदिखान्यांत जाऊन राजाचा मोठ्या निर्दयेनें खून केला. राजाच्या अंगावर कांहीं मारहाण दिसूंनये अशा रितीनें त्यास मारायाचा त्यांचा बेत होता, परंतु मारतेवेळेस राजानें आरोळ्या मारिल्या, त्या सारा किल्लाभर ऐकू गेल्या, तेणेंकरून त्या खुनाचा शोध लागला. मग त्या गौर्नेस कांहीं दिवसांनीं धरून त्याचें डोकें मारलें. त्या दुस-

त्या येडवर्डराजास सन तेराशें सत्ताविसा- १३२७
व्या सालीं सप्तेंबर महिन्याचे एकविसा-
वे तारखेस मारिलें. या पत्रांत जें वर्त्तमान ज्या-ज्या तारखेस झालें आहे त्या त्या तारखेचें स्मरण ठेवावें. जर तारखांचें स्मरण ठेविलें नाहीं तर त्या काळीं झालें त्या वर्तमानाचेंही चांगलें स्मरण राहणार नाहीं. असो राजाचा खून करणारां पैकीं मात्रेवर्स् यास कांहीं दंड नव्होतां राहिला परंतु त्या दुष्ट कर्माची टोंचणी त्याचे जीवास मेरतों पर्यंत राहिली. लो॰ हेआशीर्वाद.

प्रश्न.

पहिला येडवर्ड मरण पावल्यानंतर इंग्लंडचा राजा कोण झाला ?

दुसरा येडवर्ड राज्य करूंलागला तेव्हां तो किती वर्षांचा होता ?

तो कोणत्यावर्षीं सिंहासनावर बसला ?

त्याचा जन्म कोठें झाला ?

त्यास काय नाव प्राप्त झालें होतें ?

त्याचें स्वरूप कसें होतें ?

त्याचा स्वभाव कसा असे ?

त्याचे बापानें त्यास मरतेवेळीं स्काटलंडाविषयीं काय सांगितलें होतें त्याचें स्मरण आहेनां ?

बरें मग त्याप्रमाणें त्याणें केलें काय ?

त्याणें स्काटलोकांबरोबर लढाई केली तेथें त्याचें काय झालें ?

त्याचा कोणी मोड केला ?

कोणत्या लढाईंत ?

बरें हा बाहेर लढाईस निघाला होता तेव्हां याच्या राज्यांत यथास्थित चाललें होतेंना ?

हा कोणाच्या विचारानें बहुधा चालत असे ?

हा अविचारानें चालूंलागला आणि आपल्या कृपेंतले मूर्ख मनुष्यांवर फार लोभ करूं लागला त्याजवरून लोकांस वाईट वाटलें काय ?

याची फार कृपा कोणकोणावर असे ?

मग त्यांची काय अवस्था झाली ?

बरें राजाची काय अवस्था झाली ?

राजाला कैदकरून कोठें ठेविला होता ?

त्यास बार्क्लि किल्यावर टाकिला होता तेव्हां त्याचे रखवालीस कोण कोण ठेविले होते ?

हे त्याचा सांभाळ कसा करीत ?

बार्क्लि किल्ला कोठें आहे ?

कोणते नदीचे जवळ आहे ?

त्या रखवालदारांनीं राजाचे कसकसे हाल केले ?

मग त्या राजास सोडून दिलें काय ?

तो कसा मेला ?

मग त्या खून करणारांची काय अवस्था झाली ?

हा खून कोणत्यावर्षी झाला ?

पत्र १२

चिरंजीव०— विशेष मागील पत्रांत पहिलें व दुसऱ्या येडवर्डाचें वर्तमान सांगितलें. आतां तिसऱ्या येडवर्डाचें वर्त्तमान सांगतों. हा येडवर्डराजा सि-

हासनारूढ झाला त्यावेळीं चौदावर्षांचा होता तेस-
मयीं येडवर्डाचें अल्पवय पाहून याची दुष्ट आई
लार्ड मार्टिमाराशीं आसक्त झाली होती. यां दोघां-
जणांनीं सर्व सत्ता आपल्या स्वाधीनकरून आप-
णच कारभार चालवूं लागलीं, हें येडवर्डास सहन हो-
ईना. मग येडवर्डाची आई व तिचा सखा अशीं दो-
घेंजणें नाटिंगह्यामच्या किल्यांत असतां तेथें येड-
वर्डानें घाला घालून त्यां दोघांस धरिलें. तेसमयीं मा-
र्टिमरास पार्लियमेंटचे सभेनें अपराधी ठरवून फांशीं
दिलें, आणि येडवर्डाचे आईला रैंजिंगच्या किल्यांत
जन्मपर्यंत अटकेस ठेविलें. तेथें तिला दरवर्षास तीन
न हजार रुपये देत असत, आणि येडवर्ड प्रतिवर्षास
तिचे भेटीस जात असे. ती मग पंचवीस वर्षे जीवंत
होती, परंतु तिचा पूर्ववत् सत्कार होतनसे.

हा तिसरा येडवर्ड राजा अभिमानी आणि शूर
असे. याच्या बापानें स्काटलांड देश गमावला होता
तो आपल्या स्वाधीनकरण्याविषयीं यानें यत्न केला,
आणि यानें हालीडौनडोंगराजवळ जी लढाई केली
त्या लढाईंत तीसहजार स्काट लोक मारिले असें सांग-
तात.

नंतर यानें फ्रान्स देशींचें राज्य घ्यावयाचा उद्योग
आरंभिला, आणि हा असें बोलूंलागला कीं माझे आ-
ईच्या संबंधानें मी त्या राज्याचा वास्तविक दायाद
आहें. मग त्याच बुद्धीनें तें राज्य घ्यावयास निघाला,
आणि फ्रान्स देशीं जाऊन यानें तेथें तुंबळयुद्ध केलें.
या युद्धास क्रेसिची लढाई असें ह्मणतात, या लढाईंत
काळा राजपुत्र ह्मणून जो या राजाचा लेंक तोच पुढें
झाला होता. राजा स्वतां युध्दास उभाराहिला नव्ह-

ता, त्या राजपुत्राच्या सहाय्यार्थ कांहीं शिपाई आपल्या बरोबर घेऊन आपण एक्या जवळच्याच डोंगरांत ठाणें घालून बसला होता. या लढाईत इंग्लीशांकडेस तीसहजार मात्र फौज होती. आणि फ्रेनूच्याकडेस एक लाख वीसहजार फौज होती, परंतु इंग्लीशांचें ठाणें चांगल्या जागीं पडलें होतें, फ्रेंचांचे फौजेच्या तोंडावर ऊन पडून त्यांचे डोळे दिपत होते आणखीं पाउसानें त्यांच्या धनुष्याच्या दोऱ्या भिजून मऊ झाल्या होत्या. इंग्लीशांकडील धनुष्यें नीट होतीं त्यानीं तीं पाउसाच्या वेळीं आच्छादनांत घातलीं होतीं असें सांगतात,मग कसें काय झालें असेल तें नकळे. पण इतकें खरें कीं त्यावेळीं इंग्लीशांनीं फ्रेनूचांचा अगदीं मोडकरून टाकिला. या येडवर्ड राजाचा लेंक बहुधा काळें कवच घालीत असे ह्मणून त्यास काळा राजपुत्र असें बोलत. तें कवच इंग्लांड देशीं विडसर्चा किल्ल्यांत आहे, तें पहावयास लोक जातअसतात. त्या फ्रेसीचे लढाईत एकवेळ असें झालें कीं, तो राजपुत्र मोठ्या आवेशानें लढतां लढतां केवळ शत्रूच्या तोंडीं जाऊन उभा राहिला. त्याजवरून त्याचे सर्दारांस असें वाटलें कीं, हा आतां मेला जाईल; तशांत हा एकटा आहे, असें पाहून त्यां सर्दारांनीं राजाजवळ जाऊन विनंती केली कीं, आपण आपल्या पुत्राच्या सहाय्यार्थ जावें, परंतु राजा पाहतो तों आपला पुत्र शत्रूचा मोड करीत चालिला आहे, ह्मणून त्याचें सहाय्यास नजातां ह्मणूंलागला कीं, आज जें यश मिळवितां तें अवघें तुमचें, असें जाऊन माझ्या पुत्रास सांगावें. हें भाषण ऐकून त्या राजपुत्रास आणि त्याचे शिपायांस मोठा आवेश आला, मग त्याणें

कांहीं वेळ नलागूंदेतां शत्रूचा अगदी मोड करून जय मिळविला.

यानंतर राजा कालेस शहरास वेढा घालायास लौकरच गेला. कालेस कोठें आहे हें तर तुह्मास ठाउकें च असेल, डोवराहून गलबतांत बसून फ्रान्स देशीं जाऊन जेथें उतरतात तें शहर कालेस होय. कालेस मिळालें असतां फ्रान्स देशीं आपले फौजेस उतरावयास एक जागा होईल, आणि तेणेंकरून तो देश घ्यावयास अडचण पडणार नाहीं, असें जाणून तें शहर आपल्या हातीं केव्हां येईल असें राजास झालें होतें. मग राजा त्या कालेस शहरास वेढाघालून एक वर्ष राहिला, परंतु त्या शहरांतील लोकांच्या शूरत्वा पुढें याचा इलाज चालला नाहीं, मग तेच लोक अन्नाच्या दुष्काळा मुळें मरूं लागले ह्मणून राजास शरण आले. त्यावेळीं राजास मोठा कोप आला आणि ते लोक बहुत दिवस त्यास तोंड देऊन राहिले होते ह्मणून त्यां सर्वांस मारून टाकावें असें बोलूंलागला. मग त्या लोकांपैकीं जे सहा मुख्य होते त्यांचे गळ्यास दोर बांधून त्यांस फांशीं द्यावयास न्यावें अशी आज्ञा झाली. त्यांचा अपराध ह्मणाल तर इतकाच कीं ते आपल्या रक्षणाकरितां शूरत्वानें भांडत होते. यां सर्व शूरपुरुषांस राजानें फाशीं दिलें आसतें परंतु त्याची फिलिपाराणी इणें त्याच्या पांई पडून त्यां लोकांविषयीं क्षमा मागीतली, त्याजवरून तिची करुणापरविनंती ऐकून त्यां उत्तम पुरुषांस राजानें सोडून दिलें.

हा येडवर्ड राजा इंग्लांड सोडून फ्रान्स देशीं गेला आहे असें पाहून स्काट मांतींचा राजा डेवीडब्रूस यानें मोठी स्काटलोकांची फौज घेऊन इंग्लांडावर चाल केली, त्या वेळीं फिलिपा राणी इंग्लांडांत होती, ती हें व-

नमान ऐकतांच फौज समागमें घेऊन त्याराजाचें निवा-रण करावयास बाहेर पडली. इचे फौजेची आणि त्या-राजाचे फौजेची नीवीलिच्या कसाजवळ भेट झाली, मग या राणीनें त्या फौजेचा मोडकरून खुद्द स्काटलांडच्या राजास धरून आणिलें.

नंतर काळ्या राज पुत्रानें फ्रान्सांत मोठी नामांकित लढाई केली, या लढाईस पोईकटियर्ची लढाई ह्मणतात. त्या लढाईंत फ्रान्स देशींचा जान् राजा यास ही धरिलें, तेणें करुन असें झालें कीं, इंग्लांडांत दोन राजे एकदांच बंदीस पडले.

याप्रमाणें तिसऱ्या येडवर्डाचा पराक्रम मोठा नामांकित होय आणि येणेंकरून इंग्लांडदेशींचें महात्म्य फार वाढलें, परंतु लढाईकरून जें महात्म्य मिळविलें तेणेंकरून सुख होणार नाहीं आणि दुःखेंही दूर होणार नाहींत. हा काळाराजपुत्र आपल्या बापाच्या हर्षास व प्रजांच्या आनंदास केवळ कारणभूत होता, परंतु या भूतळीं बहुत दिवस ठरला नाहीं, यास क्षयरोग लागून याची शरीरसंपत्ति क्षीण होऊं लागली. इकडे फ्रान्सदेशीं जो मुलूक काबीज केला होता तेथें इंग्लांडाहून कोणी शिपाईलोकांस पाठविना असें झालें, आणि त्या राजपुत्राच्या दुखण्यामुळें पहिल्याप्रमाणें लढाई होणें बंद झालें, त्यामुळें तो काबीज केलेला मुलूक सर्व हातांतून गेला. नंतर तो राजपुत्र लौकरच मरण पावला, तेणेंकरून राजास व सर्व इंग्लिश लोकांस मोठें दुःख झालें. राजास तर पुत्रशोक असा झाला कीं, त्याणें त्या दिवसापासून पुढें वर डोकी उचललीच नाहीं. त्याच्यानें राज्यकारभार चालेना. असें झालें, त्यामुळें त्यानें राज्यकारभार सोडून किति-

एक लोकांच्या स्वाधीन केला, ते तो कारभार फार वाईटरीतीनें चालवूं लागले, आणि राजास कोणी मानीना असें झालें. सरी ह्मणून जें स्थळ आहे त्यास आतां रिचमांड ह्मणतात, तेथें राजा अत्यावस्थ होऊन पडला, त्यावेळीं याचे जे दरबारीलोक आणि याची सेवा करून जे संपत्तिवान् झालेले होते, त्यांतून कोणी एकही याचेजवळ नव्हतें. अहःहः असा प्रतापी योद्धा आणि समर्थप्रभु असून मृत्युशयनावर दीनाचेपरी पडला, आणि त्याच्या मरणप्रसंगीं कोणाचेंही अंतःकरणास दया किंवा नेत्रीं अश्रु आले नाहींत.

हा सन तेराशें सत्याहत्तरांत मेला, यानें पंचावन वर्षें राज्य केलें, याचे इतकें बहुतकाळ राज्य केलें असे राजे थोडके, त्यां राजांचें वर्णन मागल्या पत्रांत केलें आहे. १३७७ तुह्मास सांगितल्याप्रमाणें तुह्मी तारखांचें स्मरण ठेवावें, आणि तुह्मास रीति दाखविली आहे त्याप्रमाणें त्यां राजांची राजावळी करावी. येथें जशा तारखा लिहिल्या आहेत तशा प्रत्येक राजांच्या नावांवर लिहाव्या. तुमचा मित्र गोविंदराव पाहिला असतां तुह्माहून लहान आहे, परंतु त्यास इंग्लांडदेशींच्या सर्व राजांचीं नावें व त्यांच्या जन्मादिकांच्या तारखा ठाउक्या आहेत. त्याची धाकुटी बहीण यमुना तिलाही तीं नावें तारखांसहित कळतात, व लिहितांही येतात. याजकरितां तुह्मी अभ्यास

केला असतां तुह्मासही त्यां नावांचें स्मरण राहील. लो० हेअशीर्वाद.

पहिला विलियम. १०६६

दुसरा विलियम. १०८७ पहिला हेन्री ११०० आडिला

मार्टिल्डा स्टिफेन ११३५

दुसरा हेन्री ११५४

पहिला रिचार्ड ११८९ जान् ११९९

तिसरा हेन्री १२१६

पहिला येडवर्ड १२७२

दुसरा येडवर्ड १३०७

तिसरा येडवर्ड १३२७

स्मोलेटानें तिसऱ्या येडवर्डाचें वर्णन केलें आहे तें असें.

येडवर्डास तरुणपणीं फार श्रम झाले होते, तेणेंकरून त्याच्या शरीरास विकार होऊन ह्मातारपणाची जी अवस्था ती त्यास पूर्वींच प्राप्त झाली. मग त्यास मोठा ज्वर लागून त्याचे आंगावर एक रोग फुटला, तेणेंकरून तो मरण पावला. त्याचा उपद्रव फार होऊन पुढें बरें व्हावयाची आशा राहिली नाहीं असें पाहून त्याच्या सेवकांनीं, दिवाळखोरापासून रोजमोरा मिळेना असा झाला ह्मणजे त्याला जसा सोडितात तसा याला सोडून दिला. येडवर्डाच्या मरणसमयीं त्याचे गलित कायेचा सांभाळ करायास जवळ एकही चाकर राहिला नाहीं. असे त्या प्रतापवान् येडवर्डाचे हाल होऊन तो मृतप्राय पडला होता आणि केवळ प्राण सोडण्याच्या संधीत आहे इतक्यांत एक धर्मोपदेष्टा त्याच्या अंथ-

रुणाजवळ आला. मग येडवर्डास कांहींसें सावध पाहून तो धर्मोपदेष्टा समाधानपर बोध करूं लागला. तेव्हां येडवर्डानें पाहिलें कीं माझ्या या मरणसमयीं मला सर्व सोडून गेलीं आणि मी केवळ अनाथाच्या परी पडलों आहे, असा परम खेद मानून मोठ्या पश्चात्तापानें ह्मणूं लागला कीं, हा हा मी येथें व्यर्थ किरे मोहित झालों. मग त्याणें आपला तारक जो इशु त्यातें स्मरून प्राण सोडिला.

याप्रमाणें तिसऱ्या येडवर्डाचा परिणाम झाला. इंग्लांड देशीं जे सर्वोत्कृष्ट राजे होऊन गेले त्यांतच याची गणना आहे. हा योद्धा तसाच व राज्यनियम बांधणाराही तसाच. हा राजांत राजा आणि मनुष्यांत मनुष्य असा होता. हा उंच असे, प्रतापवान् दिसे, याचे शरीराची आकृति सुघटित, नेत्र असे दिसत कीं ज्यांवरून हा कोणी मर्मज्ञ आहे असा भास व्हावा, नाक चांगलें सरळ असे, याच्या वेळींचे जे लोक असत त्यांतून लढाऊ कसरतींत व बोलण्या चालण्याच्या डावांत कोणीही याशीं पुरा पडत नसे. मधुर बोलावें, दुसऱ्यास आदरसत्कारानें रिझवावें, असा याचा स्वभाव असे. हा मोठा वक्ता असे. याची चाल सरळ,सुशोभित व भाषणप्रिय असे. आपल्या लौकिका विषयीं हा बरेपणा कोणास नदिसतां लोकांचीं मनें प्रीतिपूर्वक वश करावीं अशी याचेठायीं युक्ति असे. आपला डौल लोकांत मिरवावा असें याच्या मनांत फार वागत असे, त्या डौलास्तव याणें दया, क्षमा व आपल्या प्रजांचे प्राण व आपल्या देशाचें हित यांजकडेस पाहिलें नाहीं. याच्या राज्यांत प्रजांवर जीं देणीं बसविलीं तीं फार जरब असत, परंतु याजवर प्रजांची प्रीति असे, यास त्या तेजः

पुंज मानीत. याणें युध्धांत जय मेळवून ख्याती केली होती. आणि याचे बुद्धीनें जें पार्लियामेन्ट सभेनें उत्तम कायदे बांधिले होते, त्यामुळें तीं देणीं प्रजांनी सोसून घेतलीं.

प्रश्न.

तिसरा येडवर्ड कोणत्या सालीं राज्य करूं लागला ?

तो सिंहासनावर बसला तेव्हां किती वर्षांचा होता ?

या राजाचें अल्पवय असतां याजपासून अधिकार घेण्याविषयीं कोणी उद्योग केला होता ?

मग या राजानें आपली आई व मार्टिमर यांस कोठें धरिलें ?

त्या मार्टिमराचें काय केलें ?

आईस काय केलें ?

या तिसऱ्या येडवर्डाचा स्वभाव कसा असे ?

याणें कोणतें राज्य घेण्याविषयीं उद्योग केला ?

याणें स्काट लोकांबरोबर मोठी लढाई केली काय ?

त्या लढाईस काय ह्मणतात आणि त्या लढाईंत जय कोणास मिळाला ?

मग त्याणें कोणता देश जिंकण्याविषयीं उद्योग आरंभिला ?

याणें फ्रान्स देशीं जी मोठी लढाई केली तीस काय ह्मणतात ?

या लढाईंत राजाचा पुत्र होता काय ?

या राजपुत्राचें नाव काय ?

क्रेसिचे लढाईंतलें कांहीं वर्त्तमान सांगावें ?

येडवर्डानें फ्रान्स देशीं कोणते किल्यास वेढा घातला होता ?

फ्रान्स देशांत कालेस कोणे कडेस आहे ? मग कालेस शहर तेथल्या लोकांनीं येडवर्डाच्या स्वाधीन किती दिवसांनीं केलें ?

कालेस स्वाधीन झाल्यानंतर येडवर्डानें तेथल्या लोकांस काय केलें ?

येडवर्ड फ्रान्स देशीं असतां स्काट लोकांनीं इंग्लांडावर हल्ला करण्याचा उद्योग केला होता काय ?

त्याचे सेनेंत प्रमुख कोण होता ?

नेविलिसचे क्रसाची जी लढाई झाली तेथलें वर्त्तमान स्मरत असल्यास सांगावें ?

तेथें कोणास धरून बंदीस घातलें ?

काळ्या राजपुत्रानें फ्रान्स देशीं कोणती दुसरी लढाई केली ?

मग तेथें कोणास धरून कैद केलें ?

काळ्या राजपुत्रानें राज्य केलें कांय ?

मग येडवर्ड राजाची पुत्र शोकानें कशी अवस्था झाली ?

जेव्हां राजा म्हातारपण व रोग यांमुळें जर्जर झाला त्याकाळीं त्याच्या दर्बारी लोकांनीं त्यास काय केलें ?

तिसरा येडवर्ड कोणत्या वर्षी मरण पावला ?

त्यानें किती वर्षे राज्य केलें ?

विलियम विजयीपासून तर तिसऱ्या येडवर्डापर्यंत जे राजे झाले त्यांचीं व ते ज्या ज्या वर्षी राज्य

कृति लंडन शहराच्या निशाणावर काढितात.

हा राजा वयानें लहान असतां चांगल्या प्रकारें राज्य करूं लागला, परंतु याणें असेंच पुढें चालविलें नाहीं. याचे वर्त्तणुकी वरुन हा अल्पबुद्धि असें लौकरच दिसूंलागलें,आणि त्याच्या सर्व कामांत अव्यवस्था होऊंलागली. हें सर्व वर्त्तमान सांगूं लागलें असतां ग्रंथकार वाढेल ह्मणून जेणेंकरून याणें राज्य गमाविलें तेंच वर्त्तमान सांगतों. नार्फोकच्या ड्युकाचें व हीयफोंडच्या ड्युकाचें भांडण लागलें होतें, परंतु खरें कोणाचें व खोटें कोणाचें असें कांहीं मनास न आणितां राजानें त्यां दोघांस गावांतून घालवून दिलें. मग नार्फोकचा ड्यूक तर बाहेर असतांच मेला, परंतु हीयफोर्डचा ड्यूक राजानें जो नेम केला होता त्याच्या आंतच आपल्या गावीं आला. हा हीयफोंडचा ड्यूक राजाचा सखा चुलत भाऊ, हा गांटचा जान् ह्मणून जो ल्यान्क्यास्टर्चा ड्यूक राजाचा चुलता होता, त्याचा मुलगा. याच्या बापा मागें हा ल्यान्क्यास्टर्चा ड्यूक झाला. इकडे राजाचे अव्यवस्थे मुळें सर्वांस राजाचा त्रास आला होता, त्यावरून या ड्युकास वाटलें कीं, हें राज्य आतां माझ्या हातीं येईल. मग या हेतूनें तो ड्यूक योर्कशायरांत रावेन्स्पर ठिकाणीं येऊन उतरला, आणि बहुत्येक मोठ्या मोठ्या सामर्थ्यवान् गृहस्थांशीं मिळून राजाचें कांहीं एक चालूं न देतां लौकरच राजासनीं बसला आणि चौथा हेन्री या नावानें राज्य करूंलागला. ही पाहिली असतां मोठी अनीति, रिचार्ड राजा मेल्यानंतर ह्या ल्यान्क्यास्टर्चे ड्युकास सिंहासनीं बसायास अधिकार नाहीं, मग तो राजा जिवंत असतां अधिकार नाहीं हें काय सांगावें. रिचार्डाच्या मर-

णानंतर क्लारेन्सच्या ड्युकाच्या वंशास सिंव्हासना-चा अधिकार, कांतर हा रिचार्डाचा चुलता त्या ल्यांन्क्यास्टराच्या ड्युकापेक्षां वडील होता. क्लारेन्सच्या ड्युकाच्या वंशास योर्कीचें घराणें ह्मणतात. क्लारेन्सचे वंशांतील कन्या एक्या योर्कांचें ड्युकानी वरिली होती, ह्मणून क्लारेन्सचे वंशास योर्कांचें घराणें असें ह्मणूंलागले. योर्कांचें घराणें व ल्यान्क्यास्टरचें घराणें या उभयतांचा कलह लागून त्यांच्या इंग्लांड देशीं बहुत दिवस लढाया चालल्या होत्या.

मग त्या रिचार्ड राजाचा पाम्फ्रेटच्या किल्यांत केवळ निर्दयेने वध केला. कोणी सांगतात कीं त्यास मारावयास आठ मनुष्यें पाठविलीं होतीं, त्यांतून एकाचे हातची त्यानें कुऱ्हाड हिसकून घेतली, आणि त्यांतल्या चौघांजणांस त्यानें ठार केलें, मग तीच कुऱ्हाड त्यानें आपल्या मस्तकीं मारून घेतली. कोणी सांगतात कीं त्यास पंधरा दिवसपर्यंत कांहीं एक खाऊं घातलें नाहीं, तेणेंकरून तो मेला. तो असा मरो किंवा तसा मरो, परंतु हीं दोन्ही घोर कर्मे होत. या
रिचार्डास सन तेराशें नव्याण्णवांत मारिलें. या- १३९९
च्या आजानें फ्रान्स देशांत जी सत्ता मिळविली होती ती याचे राज्याचे अव्यवस्थेमुळें गेली. लो॰ हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

काळा राजपुत्र येडवर्ड हा कोणाचा मुलगा ?
तो काय आपल्या बापाच्या अगोदर मेला ?
मग सिंहासनाचा कोण अधिकारी झाला ?

दुसऱ्या रिचार्डाचा बाप मेला तेव्हां रिचार्ड किती वर्षांचा होता ?

तो कोणत्या वर्षी सिंहासनारूढ झाला ?

रिचार्ड लहान वयाचा होता तेव्हां राज्यकारभार कोणी चालविला ?

मागल्या राजाचे वेळीं लढाईचा खर्च पुरा पडावयाकरितां लोकांवर मोठे कर बसविले काय ?

गरीब लोकांस द्यावयास कोणता कर भारी पडे ?

तो कर किती वर्षांच्या मनुष्यापासून घेत असत ?

तो कर देण्याविषयीं कोणी नाकार केला ?

लोक मिळऊन लंडन शहरास कोण गेला ?

वाट् टैलर व त्याच्या विचारानें चालणारे लोक यांस राजा कोठें भेटला ?

याजबरोबर तो लहान वयाचा राजा कसा वर्त्तला ?

बरें तो टैलर कसा वर्त्तला ?

मग त्या लार्डमेयरानें काय केलें ?

लार्डमेयराचें काय नाव ?

वाट् टैलरास मारिलें त्याजवरून त्याचे लोक फार कोपले काय ?

मग त्यांचा क्रोध कसा शमविला ?

दुसऱ्या रिचार्डानें राज्य करावयास जसा आरंभ केला होता तसेंच त्यानें पुढें चालविलें काय ?

ज्यां दोन मानकऱ्यांचें भांडण लागलें होतें तें कोणतें ?

मग त्यांस राजानें काय केलें ?

त्यांतून एकादा परत आला काय ?

त्यानें राज्य घेण्याचा उद्योग केला काय ?

त्याचें नाव काय ?

तो कोणाचा लेंक त्याचें व राजाचें काय नातें ?

राजा जीवत असतां त्या ड्युकास सिंहासनाचा कांहीं अधिकार होता काय ?

बरें राजाच्या मागें तरी त्यास अधिकार होता काय ?

राजाचे पाठीमागें सिंहासनाचा अधिकारकोणत्या वंशास होता ?

योर्कांचें घराणें व ल्यान्क्यास्टचें घराणें यांउभयतांचें भांडण लागलें होतें त्याचें पुढें कसें झालें ?

रिचार्डाची शेवटीं काय गति झाली ?

त्यास कोठें मारिलें ?

हें कृत्य कोणत्या वर्षीं झालें ?

पत्र १४.

चिरंजीव०- विशेष जान गान्टचा वडील बंधु लायनेल तो क्लारेंन्श्चा ड्यूक याचा वंशीक योर्काचा ड्यूक, हा ड्यूक वडील बंधूचा वंश म्हणून या वंशांतील ड्यूकास सिंहासनाचा अधिकार, ल्यान्क्यास्टर्चा ड्यूक हेन्री, जान् गान्टचा लेंक त्यास सिंहासनाचा कांहीं एक अधिकार नाहीं, असें असतां तो ल्यान्क्यास्टर्चा ड्यूक राजा होऊन चौथा हेन्री असें नाव पावला, तें वर्त्तमान मागल्या पत्रांत कळविलें. आतां पुढें झालेलें वर्त्तमान लिहितों.

असें आहे कीं अनीतीनें मिळवावें त्यापासून सुख

होत नाहीं, या वाक्याचा अनुभव चौथ्या हेन्रीस लौकरच येऊं लागला, तो असा. याच्या वेळीं याचें राज्य बुडविण्याच्या मसलती होऊं लागल्या, राज्यांत बंडें माजूं लागलीं, तेणेंकरून हा नित्य त्रास पावत चालला. याचे जे पूर्वींचे मित्र होते त्यांजबरोबर यानें गर्वामुळें पूर्ववत् वागणें सोडलें, असें पाहून जे यास राज्य घेण्यास अनुकूळ झाले होते तेच याजपासून राज्य दूर करण्याचा प्रथम उद्योग करूं लागले. नार्थंबर्लांडाचा जो मोठा मानकरी बलवान् ड्यूक यास पूर्वी अनुकूळ झाला होता, तोच याजवर उठला. त्या ड्यूकाचा लेंक तरुण असून शूर व प्रख्यात असे, परंतु तो आवेशी व कोपिष्ट असे ह्मणून त्यास हाटस्पर ह्मणजे तापलेला कांटा असें ह्मणत. हे बापलेंक व दुसरे बहुत्येक गृहस्थ मिळून मोठी फौज जमाकरून राजावर उठले आणि त्यांनी श्रूसबरी शहराजवळ राजाबरोबर मोठी लढाई केली, परंतु त्या लढाईंत बंडखोरांचाच अगदीं मोड झाला, आणि हाटस्परही पडला. त्या लढाईंत राजानें स्वतां येऊन मोठ्या शूरत्वानें युद्ध केलें; तेथें राजाचा मुलगाही आला होता, तो पुढें शूर राजा होऊन पांचवा हेन्री असें नाव पावला. हा राजपुत्र लहान असतां असा लढला कीं युद्ध ह्मणून काय तें यास कळतें आणि हा अमूक प्रकारचा पुरुष होईल असें याणें दाखवून दिलें. याणें तर त्या लढाईंत मोठे चमत्कार केले, आणि कोणी सांगतात याणेंच हाटस्परास मारिलें. असो यास चांगलें लढतां येऊं पण हा अगदीं वाईट मुलगा असे. याची वर्त्तणूक मनस्वी, यास वाईट संगतीचा छंद, याचें आचरण अमंगळ, असें पाहून याचे बापास ह्मातारपणीं फार खे-

द होई. व्हावी तितकी संपत्ति व वैभव मिळालें आणि पोटचा पोर जर दुष्ट कृतघ्न निघाला, तर त्यापासून कांहीं एक सुख होत नाहीं. हा राजपुत्र तर पुढें मोठेपणीं चांगला शाहाणा निघाला आणि थोर राजा झाला परंतु याचे लहानपणांचे वाईट वर्तणुकीवरून जो राजास धोका बसला तो दूर झाला नाहीं. अहहा राजातर बंडाच्या उपद्रवानें अगदीं त्रासलाच होता, तशांत त्यास आपल्या लेंकाच्या दुराचरणाचें दुःख आणि मागल्या राजास घोर उपद्रव देऊन त्याचे अनीतीनें राज्य घेतलें त्या कर्माची अंतरीं टोंचणी, अशा चहूकडून दुःखांनीं राजा व्याकूळ होऊन तळमळूं लागला.

शेकस्पीयर ह्मणून एक महान् कवि झाला, त्यानें इंग्लांड देशींचे राजे, प्रतापवान् पुरुष, इत्यादिकांवर कित्येक नाटकें केलीं आहेत, त्यांतील एक नाटकांत चौथ्या हेन्रीचे निद्रेविषयीं चांगलें सुरसवर्णन केलें आहे. त्याचा भाव असा कीं, चिंता, उपद्रव अंतरीं टोंचणी इहींकरून राजा व्याकूळ होऊन राजास झोंप येईना, तेव्हां राज्य वैभव संपत्ति हीं दुःखरूप मानून आपल्या अति गरीब प्रजांस जें सुख त्याची इच्छा करूं लागला.

पहा हा राजाच्या मतें गरीब लोक आपल्यापेक्षांही फार सुखी, ते निश्चिंतपणें झोंप घेतात, परंतु थोर जे ते चहूंकडून चिंताग्रस्त होऊन त्रास पावत असतात. सारांश लहान असो अथवा थोर असो परंतु ज्याच्या अंतरीं समाधान ह्मणून झालें नाहीं, तो सुखानें कोठून निजेल.

चवथा हेन्री सन चौदाशें तेरांत मरण पावला. लोभ० हे आशीर्वाद. १४१३

प्रश्न.

दुसऱ्या रिचार्डाचा वध केल्यानंतर इंग्लांडचा राजा कोण झाला ?

सिंहासनाचा अधिकार कोणाच्या वंशास ?

बरें चवथा हेन्री सुखानें राज्य अनुभवूं लागला किंवा प्रजा त्याजवर उठल्या ?

राजाशीं भांडावयास कोणी फौज जमा केली ?

ती मोठी लढाई कोठे झाली ?

बरें तेथें मोड कोणाचा झाला व कोण पडला ?

राजा स्वतां त्या लढाईंत होता काय ?

त्याचा लेंक होता काय ?

तो कोणता लेंक ?

तो राजपुत्र चांगला किंवा वाईट असे ?

त्याचे वर्त्तणुकीवरून त्याचे बापास खेद झाला काय ?

मग तो राजपुत्र पुढें चांगला झाला काय ?

या राजानें मागल्या राजास घोर उपद्रव देऊन त्याचें राज्य अनीतीनें घेतलें त्या अकर्माची दुःखरूप टोंचणी राजाच्या अंतरीं होत असे काय ?

मागें जीं दुष्कर्में केलीं त्यांची अंतःकरणास टोंचणी होऊंलागली असतां निद्रा आणि सुख प्राप्त होतील काय ?

कोणी एक गरीब मजूर असून अंतःकरणीं समाधान झालें आहे आणि एक राजा असून चिताग्रस्त आणि अंतरीं दुष्कर्माची टोंचणी आहे, यां दोघांतून सुखी कोण ?

हेन्री चौथा कोणत्या वर्षी मरण पावला ?

पत्र १५.

चिरंजीव०- विशेष मागल्या पत्रांत चौथ्या हेन्रीचें थोडेसें वर्त्तमान सांगितलें, त्यानंतर त्याचा वडील लेंक पांचवा हेन्री राजा झाला, त्याचें वर्त्तमान आतां सांगतों. हा राजा तर लहानपणीं मोठा व्रात्य दुर्गुणी असे, आणि यास वाईट संगतीचा फार छंद असे, हें आपल्यास मागेंच कळविलें. अल्पवयांत दुष्ट संगतीनें जसा दुर्गुण लागतो तसा दुसरा कशानें लागत नाहीं.

हा अल्पवयस्क राजा राज्य करूं लागला तेव्हां याचे सर्व दुर्गुणी सोबत्यांस वाटूंलागलें कीं, आतां आमचें चांगलें पिकेल आणि आमचीं व्यसनें व्हावीं तशीं चालतील, परंतु असें कांहीं झालें नाहीं. राजानें त्यांस बोलावून आणून सांगितलें कीं, मागें जें कांहीं म्या आज पर्यंत केलें त्याची मला मोठी लाज झाली आहे, तुह्मीही वाईट कामें करून पोट भरूंनये, भलेपणानें आपला निर्वाह करून घ्यावा, आणि तुमचीं दुराचरणें दुर्लक्षणें अगदीं पालटून जातील तेव्हां तुह्मी माझे भेटीस यावें, मध्यें येऊंनये, असें त्यांस सांगून कांहीं द्रव्य देऊन लावून दिलें.

आतां जे नीतीनें वागणारे भले लोक होते, त्यांस राजाच्या पूर्वीच्या आचरणावरून असें वाटूं लागलें कीं, या राजाजवळ आपलें कांहीं चालणार नाहीं, परंतु राजाचा पालटलेला स्वभाव पाहून त्यांस लौकरच आनंद झाला. एक अशी चमत्कारीक गोष्ट झाली कीं, सर्विलियम ग्यासकाइनी ह्मणून एक न्यायाधीश होता हा मोठा सत्यानें चाले. कोठेही दोष दृष्टीस प-

डला असतां त्यास दंडल्यावांचून सोडूंनये, इंग्लंड देशांचे नीतीप्रमाणें पहतां गरीब मातबर सारिखे असें जाणून पक्षपात न धरितां वास्तविक रीतीनें न्याय करीत असे. सारांश सत्याविषयीं जशी याची दृष्टि तशी इतर लाभाविषयीं नसे. असे असतां याला राजाचा लहानपणीं दंगा दांडगाई अढळली, त्याजवरून त्याणे जसा एकाद्या केवळ गरीबास दंड करावा त्याप्रमाणें राजास बंदिखान्यांत पाठविलें होतें, परंतु या राजपुत्रास असा कसा दंड करावा असें कांहीं पाहिलें नव्हतें. याजकरितां जेव्हां हा राजा राज्य करूं लागला, तेव्हां सर्विलियम ग्यास कोईनीस भय वाटूं लागलें कीं, मागें मी यास जी शिक्षा केली आहे त्याचें फळ आतां मला प्राप्त होईल. परंतु असें न होतां राजानें त्यास बोलावून सांगितलें कीं, तुम्ही यथार्थ व थोरपणा केला असेंच तुम्हीं सत्यपूर्वक कोणाची मुर्वत न धरितां चालावें. मग त्याचा बहुमान होऊन त्याजवर राजाची प्रसन्न मर्जी झाली, याप्रमाणें राजा राज्य करूं लागला. जेणेंकरून आपलें राज्य चांगलें नांदे, लोक सुखी होत असेंच याणें करीत असावें, ज्यांचें आचरण चांगलें त्यांचा बहुमान करीत असावा, व जे खुशामती दारुबाज व्यसनी त्यांचा थारा करूंनये.

या राजाचे वेळीं इंग्लंडदेशीं खिस्ती धर्म रोमन् क्याथलीक रूपानें चालला होता. ज्या रीतीनें फिरंगी खिस्तीधर्म अचरतात त्या धर्मास रोमन् क्याथलिकधर्म, पोपाचें मत, पोपाचा धर्म असें ह्मणतात. इंग्लांडदेशींचा व त्याचे जवळच्या दुसऱ्या बहुत्येक देशींचा धर्म रूम नगरीच्या पोपाच्या स्वाधीन असे. हे पोप खिस्तीधर्माचा वास्तविक अभिप्राय सोडून

बहुत्येक असत्य दुराचरण करीत, यांचा असा हेतु असे कीं लोकांनीं अज्ञानांतच रहावें. तेसमयीं बैबल ह्मणून जें ख्रिस्तीशास्त्र व भजनपद्धति हीं लाटीन ह्मणून संस्कृतासारिखी एक कठिण भाषा आहे त्या भाषेंत असत, याजकरितां ख्रिस्तीशास्त्रांतील सुवर्त्तमानाचा वास्तविक अर्थ लोकांस क्वचित् कळे, आणि कळवायाजोगा कांहीं योगही नव्हता. आठव्या हेन्रीचें राज्य झालें तेव्हां हें सर्व पालटलें. पोपाचे धर्माचें मतांतर झालें, म्हणजे ख्रिस्ती धर्म वास्तविकपणें चालूं लागला, आणि जे लोक पोपाच्या मतास अटकाव करून त्याचे दोष बाहेर काढीत चालिले त्यांलोकांस प्राटेस्टान्ट असें म्हणूं लागले. याच प्रमाणें इंग्लीश लोकांस आलीकडेस म्हणतात. प्राटेस्टान्ट धर्म इंग्लांडदेशीं आठव्या हेन्रीचें राज्य होई तोंपर्यंत प्रवृत्त झाला नव्हता, परंतु त्या राजाच्या पूर्वीं बहुत दिवस कित्येक चांगले मनुष्य लोकांस बोधकरून जागृत करीत होते. हा उद्योग पूर्वीं पासूनच चालू झालाहोता, दुसऱ्या रिचार्डाचें राज्य होतांच विक्लिफानें बैबलाचें भाषांतर इंग्लीश भाषेंत केलें, परतु त्याजवरून धर्माध्यक्ष फार संताप पावले. नंतर तें बैबल कोणी वाचूंनये ह्मणून ताकीद झाली, आणि तें वाचण्याची ज्यांनीं इच्छा धरिली अशा बहुत जनांचा वध झाला. त्यावेळीं लार्ड कोबह्याम् म्हणून एक मानकरी होता, त्यास तें मतांतर प्रसिद्ध करण्याची फार इच्छा होती, तो लोकांस बैबल वाचायास प्रवृत्त करूं लागला, त्याजवरून त्यास कैद करून लंडनच्या किल्ल्यांत टाकिलें. मग त्याचा कांहीं दिवसांनी वध केला. त्यास मारितांना अति घोर दुःख दिलें तें वाचेनें सांगत येव नाहीं. त्याचे शरीरास अ-

नेक प्रकारचे उपद्रव केले, शेवटीं त्याचें शरीर सांख- ळेनें बांधलें, आणि हळू हळू जळे असा अग्नि करून त्याला जीवंतच भाजला.

याप्रमाणें धर्माचे जे द्वेष्टे ते उपद्रव देऊन लोक खरा धर्म जाणतना असें करूं लागले. पुढें पुढें तर हे उपद्रव फारच होऊंलागले, परंतु अशीं दुःखें दिलीं तरीं त्या धर्मास अटकाव झाला नाहीं, तेणें करून उलटी त्याची अधिकच प्रवृत्ति झाली. अशा पीडा देणाऱ्यां पुरुषांच्याठायीं वास्तविक ख्रिस्ती धर्म नाहीं असें सिद्ध होऊंलागलें, आणि जे खरा ख्रिस्ती धर्म चालविणारे ते त्या मतांतराची फार अपेक्षा करूंलागले. आणखीं प्राटेस्टान्टांचा वध केला, त्यांस दुःखें दिलीं तीं त्यानीं मोठ्या धैर्यानें सहन केलीं. त्याजवरून असा निश्चय होऊं लागला कीं, इतकीं हे आपल्या मताकरितां दुःखें सोसीत असतां तें मत सोडीत नाहींत, तस्मात् तें मत खरें असावें. यांस तर पोपाच्या मतांत चालणारांपासून मोठे मोठे उपद्रव व घोरदुःखें प्राप्त झालीं, परंतु सर्व शक्तिमान् जो ईश्वर त्यानें यांस धैर्य दिलें, तेणेंकरून यांच्यांनीं तीं सहन झालीं. पाहिलें असतां हे उपद्रव एक पक्षींच घडत होते असें नाहीं, प्राटेस्टान्ट ही असेच उपद्रव देत असत. सारांश कोणताही पुरुष असो, परंतु जर त्याच्याठायीं ख्रिस्ताचा वास्तविक धर्म नाहीं तर तो प्रसंगीं व्हावे तें पाप करील. असो आठव्या हेन्रीच्या वेळीं आणि वधकर्ती मेरी ह्मणून जी त्याची कन्या तिच्या वेळीं मतांतराचा प्रसंग येईल त्यासमयीं असलीं घोर दुःखें फार ऐकण्यांत येतील. पांचव्या हेन्रीच्या वेळापासून तरी त्या मतांतराचा कांहींसा आरंभ झाला होता ह्मणून विक्लिफ यास मतां-

राचा पिता असें कोठें कोठें बोललें आहे.

यामकारें धर्माविषयीं जो राज्यांत अनर्थ मांडला होता त्याचें निवारण करावें असें राजाच्या मनांत वागूं लागलें, तेसमयीं परराजाशीं लढाई आरंभिली असतां त्या लढाईत लोकांचीं चित्तें गुंतलीं म्हणजे धर्म प्रकरणीं जे परस्पर उपद्रव करितात ते करणार नाहींत, यावांचून ते उपद्रव बंद करावयास दुसरा उपाय नाहीं असें जाणून राजानें फ्रेन्चदेशींच्या लोकांशीं लढाई आरंभिली, आणि त्यांजबरोबर असें बोलणें लाविलें कीं, वास्तविक पाहतां तुमचा राजा मी म्हणून फ्रान्सचें राज्यपद मला असावें. मग जितकी फौज मिळाली तितकी मिळवून तें सारेंच राज्य घ्यावें या बेतानें राजा फ्रान्सदेशीं गेला.

या राजास पहिल्यानें तर सर्व गोष्टी प्रतिकूळ झाल्याशा दिसूं लागल्या. याचे फौजेंत एक मोठा भयंकर रोग उठला, तेणेंकरून याचे पुष्कळ शिपाईलोक मेले, यास बाहेर पडायास मार्गच मिळेना अशाठिकाणीं यास शत्रूनें घेरलें, मग तेथें यास युद्ध करावें लागलें, त्यावेळीं शत्रूकडेस याचे फौजेपेक्षां दाहा पट अधिक फौज होती, आणि याची फौज थोडकी आणि रोगानें जर्जर झाली होती, असें असतां ही यानें त्या फ्रेंचलोकांचा अगदीं पराजय केला. ही नामांकित लढाई आजिन्कोर्टास झाली. नंतर फ्रेंचलोकांनी सल्ला करून असा ठराव केला कीं हेन्रीराजानें फ्रान्सचे राजकन्येस वरावें आणि त्या राजाच्यामागें राज्यपद हेन्रीस द्यावें.

मग हेन्रीनें त्या कन्येस वरून पारीसनगर ह्मणून

जी फ्रान्सदेशींची राजधानी तेथें वसायाचा निश्चय केला. तेथें एक मोठा महाल बांधून फ्रेंचराजापेक्षां फारच मोठ्या डौलानें हेन्री राहूं लागला. एक्या दिवशीं एक मोठें जेवण झालें, तेथें थोरथोर लोक मिळाले, तेव्हां हे दोघे राजे शिरीं मुगुट घालून आपआपल्या राण्या घेऊन जेवावयास बसले. त्याकाळीं फ्रान्सचे राजाचा फारसा सन्मान झाला नाहीं, कायतो हेन्रीचाच सन्मान झाला. मग त्या दिवसाचें वैभव पाहून हेन्री गर्वानें डोलूं लागला, परंतु गर्व करायाजोगा मनुष्याजवळ काय पदार्थ आहे. या मृत्यु लोकींचे सर्व पदार्थ अशाश्वत आणि असेंच या संसारांत लहानमोठ्याच्या नित्य अनुभवास येत आहे. हेन्रीराजास एक अनिवार रोग झाला, त्याच्या दुःखानें त्याचें सर्व ऐहिक ऐश्वर्य नाहींसें झालें, आणि पुढें आपण अल्पवयांतच संपले. जे उत्कृष्ट योद्धे होऊन गेले ज्यांचे इतिहासांत वर्णन केलें आहे त्यांतलाच हा एक राजा होय. परंतु याचा प्रताप बहुत काळ राहिला नाहीं, हा सन चौदाशें बाविसांत
१४२२. मेला. त्यावेळीं त्याचें वय चवतीस वर्षांचें होतें.

असल्या इतिहासावरून कळून येतें कीं या लोकींचे संपत्तीचा गर्व धरून व्यर्थ, म्हणून पर लोकींच्या सुखाकडेस लक्ष लावावें हेंच मनुष्यास उचित. जशी लहानास दुःखें आहेत तशीं थोरासही आहेत असें जाणून थोरपणाविषयीं आतुर न होतां ईश्वरानें ज्या स्थितींत ठेविलें असेल त्या स्थितीनें संतुष्ट असून आपला जो पोट भरायाचा धंदा तो आनंदानें करून ईश्वराचे उपकार आठवीत असावें. स्मोलेटानें पांचव्या हेन्रीचें वर्णन केलें आहे तें असें.

हेन्री शरीरानें उंच सडक असे, त्याची मान लांब व मुख सुंदर. व शरीराचे अवयव सुघटित असत. लढाईच्या कसरतींत व चपळतेंत तर याजबरोबर ठरायाजोगा त्यावेळीं दुसरा कोणी नसे. हा सहनशील व उद्योगी असे आणि शीत, क्षुधा, श्रम सोसून घेणारा यासारिखा याचे फौजेंत दुसरा कोणी शिपाई नसे. याचें शौर्य कांहीं असें असे कीं कोणत्याही भयानें हा हटूंनये, व कोणत्याही अडचणीनें हा अडूंनये. याचें आचरण शुद्ध धार्मिक आणि आहारादिक परिमित असत, सेनेची सुशिक्षता आणि राजाचें उत्तम आचरण यां उभयतांच्या स्वाधीन यश व जय असें जाणून हा हेन्री सेनेचे शिक्षेविषयीं व आपले वर्त्तणुकीविषयीं फार जपे. युत्धकौशल्यांत व राजकारभाराच्या चातुर्यांत तर यासारिखा दुसरा विरळा, याप्रमाणें हेन्री एक नामांकित शिपाई होऊन गेला. असेहि याचे थोर थोर गुण असतां इतर थोर योत्ध्यांसारिखा हा अभिमानी व कोठें निर्दय असा असे. लोभक० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

पांचवा हेन्री कोणत्यासालीं राज्य करूं लागला ?

यास कसले सोबतीचा छंद असे ?

हा राजा झाला तेव्हां आपल्या वाईट सोबत्यांचीं व्यसनें यानें चालतींच ठेविलीं काय ?

त्यानें त्यांस काय केलें ?

सरविलियम ग्यास कोयिनी ह्मणून जो मुख्य न्यायाधीश होता त्याची गोष्ट सांगावी ?

या सन्यानें चालणाऱ्या न्यायाधीशाशीं राजा कसा वर्त्तला ?

या हेन्रीचेवेळीं इंग्लांड देशांत कोणता धर्म चालला होता ?

रोमन् क्याथलिक् धर्माचा कित्येक लोकांस त्रास आला होता काय ?

कोणत्या मानकऱ्यानें मतांतर करण्याचा उद्योग केला ?

मग त्यास काय केलें ?

जे लोक रोमन क्याथलिक् मतास प्रतिबंध करीत त्यांस ते मतवादी कोणती पीडा करीत ?

धर्म प्रकरणीं लोकांस जे उपद्रव होत असत ते बंद करण्याविषयीं राजानें कोणता उद्योग आरंभिला ?

वास्तविक पाहतां तुमचा राजा मी असें हेन्रीनें कोणत्या देशींच्या लोकांशीं बोलणें लाविलें ?

मग त्यानें फ्रेन्च लोकांशीं त्यांच्याच मुलखांत लढाई केली काय ?

त्या लढाईचेवेळीं पहिल्यानें त्यास सर्व गोष्टी अनकूळ होत्या काय ?

त्यानें नामांकित लढाई केली ती कोठे केली ?

तेथें कोणास जय मिळाला ?

इंग्लीश लोकांचा फ्रेन्च लोकांबरोबर सल्ला होऊन काय ठराव झाला ?

मग त्या ठरावानंतर हेन्री राजमाहाल बांधून कोठे वसूं लागला ?

तो किती वर्षें जगला ?

तो कोणत्या वर्षीं मरण पावला ?

हा राजा स्वभावानें व गुणानें कसा असे ?

पत्र १६.

चिरंजिव०—विशेष पांचवा हेन्री कसा होता, त्यानें फ्रान्स देशींच्या लोकांशीं कसकशा लढाया केल्या, हें वर्त्तमान मागल्या पत्रांत कळविलें, त्यानंतर साहवा हेन्री झाला त्याणें कसें राज्य केलें तें वर्त्तमान आतां लिहितों. या साहाव्या हेन्रीच्या बापाचा काळ झाला तेव्हां हा एका वर्षाचा होता ह्मणून बेडफोर्डच्या ड्युकाकडेस राज्य सोपून दिलें आणि राजाच्याठायीं स्वतां राज्यकरण्याची योग्यता येई तोंपर्यंत बेडफोर्डाच्या ड्युकानें राज्याचा संभाळ करावा असें ठरलें. मग बेडफोर्डाच्या ड्युकानें फ्रान्स देशाबरोबर लढाई चालू केली, परंतु त्यावेळीं इंग्लीशलोक जय पावले नाहींत. त्यांस फ्रान्सदेशीं जो अधिकार प्राप्त झाला होता तो थोडक्याच दिवसांत नाहीसा झाला, त्यावेळीं एक चमत्कारिक गोष्ट घडली ती कोणी ऐकिली असतां खरीही वाटणार नाहीं.

फ्रान्सदेशीं एक्या गावांत जोन् अफ् आर्क् ह्मणून एक मुलगी होती, ही वाटसरू लोकांस उतरावयास जीं वाटोवाट घरें बांधलीं असतात, जेथें जसें द्रव्य द्यावें त्याप्रमाणें भोजनादिक मिळतात तसल्या एक्या घरीं चाकरीस होती. या मुलगीस असें वाटूं लागलें कीं माझा देश शत्रूचे स्वाधीन झाला आहे, त्याची मुक्तता माझे हातून व्हावी असें आहे. मग तिणें ती कल्पना मनांत आणून असें प्रगट केलें कीं, या देशाची मुक्तता करण्याविषयीं मला ईश्वराकडून आज्ञा झाली आहे. ही कल्पना लोकांस खरी वाटून त्यांस अति आवेश

चढून त्यानीं मोठीं शूरत्वाचीं कर्मे आरंभिलीं. या मुलगीनें आंगांत कवच घालून हातीं तरवार घेतली व समागमें शिपाई घेऊन इंग्लीश लोकांचे फौजेवर गेली. त्यावेळीं त्या फौजेनें आर्लीयनस नगरास वेढा घातला होता, तेथून त्या फौजेस त्या कन्येनें अगदीं हाकून लाविलें. याप्रमाणें त्या मुलगीच्या योगेंकरून फ्रेन्च लोक इंग्लीशांवर आपला चढाव करूं लागले, नंतर एक लढाई झाली, तेथें त्या मुलगीस इंग्लीश लोकानीं धरलें, आणि ती भुताळी असें जाणून तिला जीवंतच जाळिली. जादूखरी मानून तरुण स्त्रीस जीवंतच जाळणें याजवरून त्या काळींच्या लोकांचें अज्ञान व निर्दयपणा किती सांगावा. असें झालें असतां ही फ्रेन्च लोकांचा जयच होत गेला, आणि फ्रान्सदेशीं इंग्लिशांस एक ठिकाणही राहिलें नाहीं.

असें होतअसतां इकडेस इंग्लांडांत राज्याची फार अव्यवस्था झाली होती. राजाच्याठायीं प्रजावर्त्तविण्यास सामर्थ्य नाहीं, अवघें राज्यभर लोक रुष्ट व बंड करण्याच्या बेतांत असें झालें होतें. तुह्मास पूर्वीं कळविलें कीं, या साहावे हेन्रीचा आजा चौथा हेन्री त्यास राज्य घेण्याचा अधिकार नसतां त्याणें राज्य बळेंच घेतलें. तिसऱ्या येडवर्डाचा जान् गान्ट ह्मणून जो तिसरा पुत्र, जो ल्याङ्क्यास्टराचा ड्यूक, त्याचा पुत्र हा चौथा हेन्री. हा कनिष्ठ बंधूचा वंश ह्मणून यास राज्याचा अधिकार नाहीं, वडील पुत्राची नकल झाली असतां दुसऱ्या पुत्राच्या वंशास राज्य मिळावें. यास्तव योर्कचा ड्यूक जो या दुसरे पुत्राचे वंशातला, तो राज्याचा अधिकारी. तशांत लोकांस आपला राजा साहवा हेन्री याचा त्रास आला होता, ह्मणून यो-

कांचे वंशानें राज्य करावें असें सर्वांच्या मनांत वाटूं लागलें.

असें होत असतां ज्यानू केड ह्मणून एक पुरुष होता, त्यानें अशी आवाई उठविली कीं मी योर्कांचे वंशांतला, मला राज्य करण्याचा अधिकार आहे, हें त्याचें बोलणें बहुत्येक जण खरें मानून त्याचे नादीं लागले. मग तो सुमारें वीस हजार लोक घेऊन लंडन शहरास आला, आणि ब्लाकूहीथ ह्मणून एक ठिकाण आहे तेथें उतरला. मग तेथून लंडनास गेला, परंतु तेथून त्याला लौकरच रोचेष्टरापर्यंत हटविलें, असें होतांच त्यास त्याचे बहुत्येक लोकांनीं सोडून दिलें. मग असा ठराव केला कीं, जो कोणी जानू केडाला मारून त्याचें शीर घेऊन येईल त्यास इनाम मिळेल त्याजवरून केडास धरून त्याचा वध केला आणि त्याचें डोकें लंडनाच्या पुलावर ठेविलें.

असल्या बंडांवरून योर्कांचा ड्यूक आनंद मानूं लागला, कांतर लोकांनीं मला राज्याचा अधिकारी असें मानून राज्यासनीं बसवावयास अनुकूळ व्हावें, असें जें याच्या मनांत होतें त्यास तीं बंडें उपयोगीं पडलीं. मग याच्या जें मनांत वागत होतें तें हा बाहेर दाखवूं लागला. याच संधीस साह्व्या हेन्री राजास दुखणें लागलें, तेव्हां राज्य चालवावयास योर्कांच्या ड्युकास नेमिलें. नंतर राजा बरा झाला परंतु एकवेळ जो अधिकार हातीं आला त्यास सोडूंनये असें त्या ड्युकास वाटूं लागलें, तेसमयीं राजाच्या नम्रस्वाभावामुळें ड्युकाचे इच्छेप्रमाणें घडूं आलें असतें, परंतु त्या राजाची राणी मार्गरेटइची प्रकृति कांहीं वेगळीच होती, ह्मणून इणे ड्युकाच्या व त्याचे पक्षाचे जे होते त्यांच्या बरोबर उ-

बड लढाई आरंभिली. योर्क आणि ल्यान्क्यास्टर या घराण्याच्या ज्या परस्परें लढाया झाल्या त्याचें मूळ येथून. या बहुत वर्षें चालल्या, एणेंकरून दुसरीं बहुत तुंबळ युद्धें झालीं, रक्ताचे पूर वाहले, व मोठमोठ्यांचीं वैमनस्यें पडलीं. मुळीं लढायाच देशाच्या अनर्थास कारण होत, मग त्या देशांतलेच लोक सोयरे संबंधी आंतल्आंत भांडू लागले असतां त्यापासून मोठा अनर्थ होईल यांत काय सांगावें. या लढाईत कोणेसमयीं एके पक्षास यश मिळे, कोणे समयीं दुसऱ्यास मिळे. या लढाया ज्या ज्या ठिकाणीं झाल्या तीं अवघींच येथें लिहावीं असें नाहीं. एक लढाई ब्लोर्हीत येथें, एक लढाई वेकूफिल्ड येथें, व दुसऱ्या बहुत जागोजागीं झाल्या.

वेकूफिल्डास जी लढाई झाली तेथें योर्कोच्या ड्युकाचे फौजेचा मोड होऊन तोही मारला गेला, परंतु त्याच्या पक्षाचे जे होते ते पुनः जसेचे तसेच सजून ड्युकस्बरीस जी लढाई झाली तेथें जय पावले, आणि ड्युकाचे लेंकास सन चौदशें एकसष्टांत राज्य स्थानीं बसविला त्याचें नाव येडवर्ड चौथा.

१४६१.

मग त्या साहाव्या हेन्री राजास त्याचेच खोलींत ग्लौसेस्टराच्या ड्युकानें मारिलें. हा ड्युक येडवर्ड राजाचा भाऊ पुढें राजा झाला, याचें नाव तिसरा रिचार्ड हा कुबडा व मोठा निर्दय असे. मग ती ड्युकस्बरीची लढाई झाल्या नंतर याच ग्लौसेस्टराच्या ड्युकानें व क्लारेन्सच्या ड्युकानें त्या हेन्रीच्या मुलासही भोसकून मारिलें. या राजाच्या वेळीं पाहिलें असतां लढाई व वध हींच बहुधा झालीं. योर्क आणि ल्यान्क्यास्टर या घराण्याच्या लढाया ह्मणून काय तें या पत्रावरून तुह्मास कळू येईल. या लढायांस वार्स् अफ् रोस असें ही नाव

तात, याचा अर्थ गुलाबाच्या लढाया. कां तर ल्यान्क्यास्टराचे पक्षास जे होते ते आपले टोपीस तांबडा गुलाब लावीत, आणि योर्कचे पक्षाचे पांढरा लावीत. गुलाबाचा समय जाऊन गुलाब मिळेना असें झालें ह्मणजे मग तांबड्या आणि पांढऱ्या वस्त्रांचे गुलाब करून आपआपल्या टोप्यांस लाऊन दिवस काढीत असत.

ल्यान्क्यास्टराच्या वंशाचे तीन राजे झाले, नंतर योर्काच्या वंशींचा राजा राज्य करूं लागला. ल्यान्क्यास्टराच्या वंशास राज्य पद नव्हतें, त्या वंशांत हेन्री चौथा राजा झाला त्यायोगेंकरून त्या वंशास राज्यपद मिळालें, परंतु तें राज्यपद नीतीनें प्राप्त झालें नाहीं, बळात्कारेंकरून मेळविलें, ह्मणून त्या वंशास बंडखोर असेंही ह्मणतात. लोभ॰ हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

कोणत्या वर्षी साहवा हेन्री राज्य करूं लागला ?

याचा बाप पांचवा हेन्री मेला तेव्हां हा किती वर्षांचा होता ?

राजा आपल्या अल्प वयामुळें राज्य करायास असमर्थ होता, तेव्हां त्या राज्याचा संभाळ करावयास कोणास नेमिलें होतें ?

बेडफोर्डाचा ड्यूक फ्रान्स देशाबराबर लढत होता काय ?

आणि तेथें त्यास जय मिळाला काय ?

इंग्लीश लोकांस फ्रान्सदेशांत जो अधिकार प्राप्त झाला होता तो कोणती अपूर्व गोष्ट होऊन अगदीं नाहींसा झाला ?

जोन् अफ् आर्क् ह्मणून कोण होती ?

इने फ्रान्सदेशींच्या कोणत्या नगरापासून इंग्लिशांचे फौजेस हांकून लाविलें ?

मग इला इंग्लीश लोकांनी एकादे लढाईत धरिलें काय ?

त्यानीं तिचें काय केलें ?

असें वर्त्तमान बाहेर होत असतां इंग्लांडांत कसें चाललें होतें ?

साहावा हेन्री हा चौथे हेन्रीचा कोण होय ?

बरें याच्या वंशास राज्य पदाचा अधिकार होता काय ?

हा काय ल्यान्क्यास्टराचा वंश नव्हे ?

योर्कांचा ड्युक ज्या वंशांत झाला तो वंश ल्यान्क्यास्टरापेक्षां वडील बंधूचा नव्हता काय ?

तर मग योर्कांच्या ड्युकास राज्य मिळूंनये काय ?

बरें लोकांस साहावे हेन्री राजाचा त्रास आला तेव्हां योर्कांच्या वंशास राज्य द्यावें असें त्यांच्या मनांत वागूं लागलें काय ?

असें झाल्यावरून बंडें होऊं लागलीं काय ?

मी योर्कांच्या वंशांतला अशी आवाई उठवून लोकांस आपल्या नादीं कोणीं लाविलें ?

केड किती लोक घेऊन लंडनास गेला ?

मग केडाचें काय झालें ?

राजास दुखणें लागलें तेव्हां तें राज्य चालवावयास कोणास नेमिलें होतें ?

योर्कांच्या ड्युकाच्या हातीं जो अधिकार आला होता तो सोडूंनये असें त्यास वाटूं लागलें काय ?

बरें असें झाल्यावरून योर्क आणि ल्यान्क्यास्टर

यां घराण्याच्या परस्पर लढाया झाल्या काय ?

हेन्रीच्या स्त्रीचें नाव काय ?

या राणीनें काय केलें ?

योर्क आणि ल्यान्क्यास्टर घराण्याच्या परस्पर बहुत मोठ्या लढाया झाल्या काय ?

कोणत्या लढाईत योर्काच्या ड्युकाचे फौजेचा मोड होऊन तो मारला गेला ?

त्या ड्युकाच्या पक्षाचे जे होते ते कोणत्या लढाईत पुनः जसेचे तसेच सजून जय पावले ?

मग कोणास राज्य स्थानीं बसविलें ?

कोणत्या सालीं बसविलें ?

चौथ्या येडवर्डास राज्य प्राप्त झालें, मग त्या साहाव्या हेन्रीस काय केलें ?

ग्लौसेस्टराचा ड्यूक हा कोण व हा कसा असे ?

योर्काच्या आणि ल्यान्क्यास्टराच्या लढायांस गुलबांच्या लढाया असें कां ह्मणतात ?

कोणत्या पक्षाचे लोक टोपीस तांबडा गुलाब लावीत आणि कोणते पांढरा लावीत ?

ल्यान्क्यास्टराचे वंशाचे किती राजे झाले ?

पत्र १७.

चिरंजीव०-विशेष इंग्लांडदेशींच्या राजांचे जे स्वल्प वृत्तांत तुह्मास पाठवावे, ते तुह्मी मोठ्या अवकडीनें समजून घेत असतां, हें जाणून मोठ्या आनंदानें आणखी वृत्तांत लिहून पाठवितों. मी जें जें कांहीं तुह्मास कळवितों, त्याची चांगली आठवण धरिली असतां इंग्लांडदेशींच्या वृत्तांताचे जे मुख्य मुख्य भाग, ते समज-

ण्यास तुह्मास सुलभ पडेल. हा लिहून पाठवितों असला लहान वृत्तांत शिकून मोठेपणीं इंग्लंडाचा मोठा वृत्तांत शिकूं लागलें असतां, तो जसा कळूं येतो, तसा पहिल्यानेच तो शिकूं लागलें असतां कळूं येत नाहीं. या लहान वृत्तांतानें तरी इंग्लंडदेशीचा सरासरी अवघा वृत्तांत समजूं लागेल.

मागल्या पत्रांत तुह्मास कळविलें कीं, योर्कांच्या ड्युकाचा लेंक चौथा येडवर्ड यास चौदाशें एक-
१४६१ सष्टावे वर्षी राजपदीं बसविलें. हा मोठा देखणा असे, याचे सारिखा सुंदरपुरुष दुसरा कोणी त्या राज्यांत नव्हता, परंतु येवढ्यानेच हा स्तुतीस योग्य होत नाहीं. याचे आचरणांत कांहीं एक चांगलेपणा नसे, वाईट दुष्टपणाच असे. हा फार क्रूर, खुनशी व दुराचरणी असे, याजविषयीं एक गोष्ट सांगतों, त्याजवरून याचा क्रूरस्वभाव व खुनशीपणा कळूं येईल. एकेदिवशीं हा थामस् बर्डेट ह्मणून एक साहेब होता त्याच्या शिकार खेळायाच्या जागेंत शिकारीस गेला. या थामस बर्डेटचा, आणि राजाचा भाऊ क्लेरेन्सूचा ड्यूक याचा फार स्नेह असे, आणि राजाचा आपल्या त्याभावा बरोबर कज्जा होऊन द्वेष पडला असे. तो द्वेष आपल्या भावाच्या स्नेह्यावर उगवावा असें राजानें मनांत आणून त्या थामस बर्डेटचा एक आवडता हरण होता, तो मारला. त्याजवरून बर्डेट रागें भरून असें बोलिला कीं, हें हटवादाचें काम करायास ज्याणें राजास बुद्धि दिली असेल त्याच्या पोटांत त्या हरणाची शिंगें खुपसोत. या शब्दांवरून बर्डेटची चौकशी करून त्यास टिबर्नयेथें फांशीं दिलें. अहा हा! किती क्रूर हें कर्म! मनास येईल तसें करावें, दुसऱ्यास निरर्थक अप-

द्रव करावा, असल्या राजाचा स्वाधीन आपण नाहीं, याजवरून आपण आपल्यास सुखी मानावें. असा हा हटवाद व आपल्या मित्राचा वध पाहून क्लेरेन्सा-च्या ड्युकास वाईट वाटून फार राग आला, आणि ह्मणूं लागला कीं, बर्डेटचा कांहीं अपराध नसतां त्यास शासन केलें ही अनीति क्रूर कर्म होय, इतक्याच बोलण्यावरून राजानें त्या भावाचाही वध करावा अशी आज्ञा केली; मग त्यास मारिलें तो प्रकार असा. तूं कसा मरूं इछितोस असें त्यास विचारिलें, त्यानें उत्तर दिलें कीं मला माल्सी मद्याच्या पिपांत बुडवून टाकावें. माल्सी मद्य द्राक्षारसाची दारू, ही त्यास फार आवडत असे असें वाटतें. मग या दारुचें एक मोठें पीप आणून त्यांत त्या ड्युकाला उलटा बुडवून मारिला.

फ्रेन्च लोकांबरोबर लढाई करण्याविषयीं या राजाची तयारी होत होती इतक्यांत यास दुखणें लागून हा सन चौदाशें त्यायशींत एकेचाळीसावे वर्षी १४८३ मरण पावला.

पूर्वीं इंग्लांडदेशीचे राजे जीं मोठीं मोठीं क्रूर कर्मे करीत, आणि बहुतकरून इच्छेस येई त्याप्रमाणें राज्य करीत, तो वृत्तांत पुरातन बखरींत वाचूं लागलें असतां आंगाचे कांटे उभे राहतात, त्यावेळीं राजानें जरी मोठा घोर बळात्कार आरंभिला तरी त्यास कोणी आड येऊं नये कांहीं अडचण पडूं नये असें होतें. आतां तसा उपद्रव नसतां इंग्लीश लोक असें बोलतात कीं "आतां आह्मास स्वतंत्रपणा ह्मणजे मोकळीक नाहीं आणि राजा आणि राज्य जसें असायाचें तसें नाहीं, आणि आ-

पल्यापेक्षां मातबर थोर गृहस्थ अढळला असतां आतां काय ताळ राहिला, ज्याला पाहिजे त्याणें मोठे पदवीस चढावें, अशी रागें भरून निंदा करितात. ” परंतु हीं असलीं भाषणें बहुतकरून केवळ अविचाराचीं कळलें. या गोष्टींचा जर अभिमान सोडून वास्तविक विचार केला तर दुसऱ्याचा हेवा करून खंती होण्यास कांहीं कारण नाहीं. जे चांगले ख्रिस्ती जन ते असें ह्मणतात कीं “ आपण ह्या सांप्रतकाळींच्या स्थितीनें आह्मों हाच मोठा लाभ.” राजाचा जो मोठा घोर उपद्रव इंग्लंडचे बखरींत सांगितला आहे तसा उपद्रव आतां करीन असें कोणी ह्मणेल तर तसें होणार नाहीं. आपल्यापेक्षां कमी योग्यतेचे जे लोक त्यांस उपद्रव करावा असें आतां राजा आणि मानकरी यांचे मनांत येत नाहीं, आणि जरी आलें तरी कायद्यांच्या आटकावामुळें तसें त्यांच्या हातून होत नाहीं. याजकरितां अशी जेथें न्यायनीति वागती अशा राज्यांत आपलें राहणें आहे हाच मोठा लाभ. गरीब अथवा मातबर यांच्या शरीरास किंवा जिनगीस कोणाचा उपद्रव होऊंनये असें त्यांचें रक्षण होतें, आणि जे कांहीं आपल्यास बरें योग्य तें करण्याची मोकळीक आहे असें असतां आह्मास मोकळीक नाहीं ह्मणून पुष्कळलोक हांका मारितात, परंतु त्यांचा भाव काय तो कळत नाहीं. एक वृद्ध ख्रिस्ती ह्मणतो “माझें एवढें वय होऊन मला आतां ह्मातारपण आलें. परंतु ख्रिस्ती मतांत चालणाऱ्या मनुष्यास जें योग्य तें मी करूं लागलों आणि त्यांत मला कोणे एक्या कायद्यानें अटकाव केला असें तर कोठें माझ्या जन्मांत अढळलें नाहीं, आतां दुसऱ्याचा जाऊन माल घेणें, तर तसलें काम माझ्या

मनांतच येत नाहीं, आणि आलें तर मला कायद्याचा अकटाव होईल असा अटकाव अवश्य पाहिजे. असि-ला कायदा आहे ह्मणूनच माझ्या मालाचें रक्षण होतें. जर कोणी गृहस्थ माझ्यापेक्षां द्रव्यवान् असला आणि त्याचें द्रव्य जाऊन घेईन ह्मणेन तर तें घ्यावयास म-ला मोकळीक नाहीं." असले अटकाव आपल्या सर्वां-च्या हिताचे आहेत आणि ते अवश्य असले पाहिजेत. येणेंकरून आपल्या वास्तविक मोकळेपणांत कांहीं क-मी पडत नाहीं, उलटें आपलें रक्षण होतें व आपल्यास सुख मिळतें. परंतु हा विचारकरितां इंग्लांडचा वृत्तांत तसाच राहिला, ह्मणून हा विचार इतकाच येथें पुरे. लो० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

चौथ्या येडवर्डास राजपदीं कोणत्या सालीं ब-सविलें ?

तो स्वरूपानें कसा असे ?

त्याचा स्वभाव कसा असे ?

राजाचा क्लारेन्सचे ड्युकाशीं द्वेष होता त्याजव-रून राजानें त्याच्या मित्रास काय केलें त्याची सविस्त-र गोष्ट सांगावी. पत्रांत ज्या भाषेनें ती गोष्ट लिहिली आहे त्याच भाषेनें ती गोष्ट सांगितली पाहिजे असें नाहीं, तुह्मास त्या गोष्टीचें स्मरण असलें पुरे. अशा गोष्टी वांचून त्या बोलून दाखविण्याचा अभ्यास केला असतां कोठे न अडतां व गोंधळतां सरळ रितीने बोल-ण्याची टेव लागेल ?

क्लारेन्साचा ड्यूक हा राजाचा कोण ?

राजा लढाई करण्याच्या बेतांत होता काय ?

कोणत्या देशांच्या लोकांबराबर लढाई करण्या-च्या बेतांत होता ?

मग तो बेत कशामुळें सिद्धीस गेला नाहीं ?

राजा मरण पावला तेव्हां याचें वय किती वर्षांचें होतें ?

तो कोणत्या सालीं मेला ?

पत्र १८.

चिरंजीव० - विशेष सन चौदाशें त्र्यायशींत चौथा येडवर्ड मरण पावला, त्याचें वर्तमान तुह्मास मागील पत्रांत कळविलें. त्या राजास तीन मुलें होतीं, दोन मूल एक मुलगी. मोठ्या मुलाचें नाव येडवर्ड, दुसऱ्याचें रिचार्ड, आणि मुलगीचें इलिझाबेथ. त्या राजाच्या मागें त्याचा वडील मुलगा पांचवा येडवर्ड राजा झाला, परंतु याचें वय १३ वर्षांचें, त्यामुळें याचे हातून राज्य कारभार चालेना ह्मणून याचा चुलता रिचार्ड ग्लोसेस्टराचा ड्यूक राज्यकारभार चालवावयास नेमिला. या ड्युकाचें नाव मागें एकवेळ आलें आहे, पुढें जो तिसरा रिचार्ड झाला तोच हा, यास कुबडा रिचार्ड असें कोठे ह्मणतात, अंग आखडलेलें व वांकडें अशाच रूपानें हा जन्मला. परंतु यांच्या शरीरापेक्षां याचें मन तर फारच वांकडें होतें. याचे जे लहान लहान पुतणे त्यांचा याणे सांभाळ करावा तो नकरितां आपल्यास राज्य मिळावें या बुद्धीनें त्यांस मारण्याचा बेत केला, परंतु त्यां मुलांचें रक्षण व सांभाळ करणारे असे बहुतजण त्यांच्या पक्षाचे होते, याजकरितां त्यां मुलांस मारण्याच्या अगोधर परहित्यानें त्यांचें हित इछिणारांस नाहींसें करावें असा त्यां

मुलांच्या दुष्ट चुलत्याने निश्चय केला, तो प्रकार सांगतों.

लार्डहेस्टिंग् ह्मणून एक प्रतापी पुरुष होता, त्याचा राजावर व त्याच्या भावावर फार लोभ असे, ह्मणून कुबड्यारिचार्डानें प्रथम त्या लार्डासच मारण्याचा बेत केला, आणि त्यास निरोप पाठविला कीं, तुह्मी लंडन शहराचे किल्यांत राजसभा मिळणार तेथें यावें. ती सभा मिळाल्यावर रिचार्ड आपलें मुख क्रोधयुक्त व भयंकर करून तेथें आला, त्यावरून त्या सभेस जे लार्ड होते त्यांस वाटलें कीं कांहीं आतां अनर्थ होतो. मग रिचार्डानें आपला निर्जीव वाळलेला हात बाहेर काढून दाखविला आणि ह्मणूं लागला कीं जेनूशोर व तिचे मिलाफी यांनी जादूकरून हा माझा हात शक्तिहीन केला. हें पाहिलें असतां केवळ कुभांड, कांतर जादू ह्मणून कांहीं पदार्थ नव्हे, उगीच कल्पना होय. हा याचा हात जन्मापासूनच आखडलेला, हें सर्वांस ठाउकें होतें. त्याजवरून लार्ड हेस्टिग् बोलूं लागला कीं, आपण सांगतां तसेंच त्यां मनुष्यांनी जर केलें असलें तर त्यांस शिक्षा केली जाईल, असें ह्मणतांच रिचार्ड मोठ्याने बोलूं लागला “ जर असें तूं मला उत्तर देतोस तर ऐक त्यांणीं माझा जीव घेण्याची मसलत केली आहे, आणि तूंही त्यांस सामील आहेस, असें बोलून मेजावर दोनदां हात मारला, इतक्यांत त्या सभेंत कित्येक हातेर बंद शिपाई आले त्यांस रिचार्डानें अशी आज्ञा केली कीं, अरे पाहतां काय, या लार्ड हेस्टिंगास धरा ओढा. उडवा डोचकें. याचा शिरछेद केल्यावांचून मी अन्नच घेणार नाहीं, अशी आज्ञा होतांच तेथें एक लाकूड होतें त्याजवर त्याला घालून त्याच घटकेस त्याचें डोकें तोडलें.

याप्रमाणें जसजसा मागील वृत्तांत पहात जावा तसतशीं अधिक क्रूर कर्मे दृष्टीस पडतात, आणि तसतसा अधिक ईश्वराचा उपकार स्मरावा असें मनांत येतें. याजवरून इंग्लांड देशींच्या प्रजा असें ह्मणतात कीं "आह्माला ईश्वरानें ज्या राज्यांत जन्म दिला आहे तेथें कोणी कोणत्या ही मोठ्या अधिकारावर असला तथापि त्याच्याने याप्रमाणें कोणाचा प्राण घेववत नाहीं ही ईश्वराची आपणावर मोठी कृपाच होय."

याप्रकारचा माझा लेख मागील पत्रांत वारंवार आला आहे, याचें कारण असें आहे कीं, सांप्रत काळींचे राज्यव्यवस्थेचे गुण दोष व मागील राज्यव्यवस्थेचे गुण दोष दृष्टीस पडतात, ते प्रसंगानुरूप बोलावेच लागतात, त्यावांचून पुढील वृत्तांत सांगतां येत नाहीं.

मागें जेनूशोर जें नाव सांगितलें तें लंडन शहरांत लांबर्डच्या रस्त्यावर एक सोनार रहात असे त्याचे बायकोचें. ही आपल्या नवऱ्यास सोडून चौथ्या येडवर्ड राजाच्या आंगाखालीं राहिली होती. पूर्वी असा संप्रदाय असे, कोणी एकानें मोठा अपराध केला असतां त्यास प्रायश्चित्त देत. तें असें. एक अखंड पांढरें वस्त्र लेववून हातांत मेणबत्ती देवून पायांत जोडा घालूं न देतां देउळापर्यंत चालवीत. याप्रमाणें त्या जेनूशोरला प्रायश्चित्त दिलें, तेव्हां ती लंडन शहरांतील मार्गांतून सेन्ट पालच्या देवळापर्यंत चालत गेली. मग असा हुकूम केला कीं इला कोणी खायास प्यायास देऊंनये, कोणी आपल्या घरांत घेऊंनये, तेव्हां ती अत्यंत दुःखाने व गरीबीनें इकडे तिकडेस फिरूं लागली. ती पूर्वी अनेक प्रकारचीं सुखें भोगीत होती, व मोठ्या डौलानें वागत होती, ह्मणून हें दुःख तिला फारच जड गेलें अ-

सेल. तशांत तिणे जीं पातकें केलीं होतीं तींही तिच्या मनाला फारच जाचलीं असतील. ती मुळची अपराधी खरी परंतु तिला ऐश्वर्य मिळालें होतें तेव्हां तिणे लोकांवर उपकार केले होते, व त्यांस उदार होऊन जें दिलें होतें, तें ते आठवून व तिची दुःखाची अवस्था पाहून तिचा सर्वांस कळवळा येई. परंतु राजाचे आज्ञेमुळें कोणाच्याने कांहीं तिला देवतनसे. याप्रमाणे ती चिंध्या पांघरून दिना सारखी जिकडेतिकडे बहुत दिवस फिरतां फिरतां शेवटीं त्याच दुःखानें मेली. हा जो इला दंड झाला तो इच्या अपराधानुरूपच झाला परंतु रिचार्डानें इला दंड करितांना अशा बुद्धीने केला नाहीं, तर ही त्या चौथ्या येडवर्डाच्या मुलांवर ममता करीत असे आणि रिचार्ड यांमुलांस कांहीं करूं लागला ह्मणजे त्यांचा पक्ष धरी, ह्मणून त्यां मुलांच्या शत्रुत्वाने इला दंड केला. यानंतर तो दुष्ट रिचार्ड सिंहासनावर आपण बसायाचा विचार करूं लागला, आणि उगेच ढाग व खोटीं निमित्तें सांगून बहुत लोक आपल्या नादीं लाविले. मग लंडन शहरचे जे न्यायाधिशाचे योग्यतेचे अधिकारी, ते येऊन रिचार्डास विनंती करूं लागले कीं, आपण आतां मुकुट धारण करावा. त्याजवरून रिचार्ड बोलूं लागला मला तर राजपदाची इच्छा नाहीं, परंतु हें बोलणें उगीच बाह्यात्कारीं, आपला दुष्ट बेत कोणाच्या लक्षांत येऊंनये ह्मणून हें असलें लबाड बोलणें. असें घडूं आलें असतां ही रिचार्डास वाटत असे कीं, जोंपर्यंत माझे पुतणे जीवंत आहेत तोंपर्यंत मला स्वस्थपणें राज्य करायास सांपडणार नाहीं, ह्मणून त्याने त्या लहान राजास व त्याचा धाकटा भाऊ योर्काचा ड्यूक यास मारण्याचा बेत केला. हें काम

त्याने ब्राकेन्बरी ह्मणून जो किल्याचा सरदार होता त्यास सांगितलें, परंतु तो दयाळू असे ह्मणून त्याने तें दुष्ट कर्म पतकारिलें नाहीं, याजकरितां त्यास दूर करून त्या अधिकारावर सर्जेम्सटिरेल ठेविला. मग त्या टिरेलाने तिघे मारेकऱ्यांस द्रव्य कबूल करून त्या बाळहत्या करण्याविषयीं बोलाविलें, ते रात्रीस आले आणि तो दुरात्मा टिरेल खोलीच्या दाराजवळ उभाराहून ते मारेकरी खोलींत शिरले, त्यांनी तीं बापुडीं बाळें केवळ निद्रेच्या भरांत असतां उश्यानी त्यांचे श्वास कोंडून त्यांस मारून टाकिलें, आणि त्यांचीं मेतें निसणीच्या खाली पुरून तेथें दगडांचे चिरे जसे होते तसेच बसविले; तेणेंकरून बहुत दिवस त्यां मेतांचा थांग लागला नाहीं. मग बहुत वर्षांनी त्यांचीं हाडें त्या निसणी खालीं कामदार मनुष्यांस अढळलीं.

याप्रमाणें पांचव्या येडवर्डाचें राज्य होऊन बहुत मास लोटले नव्हते इतक्यांत तो नाहींसा झाला, त्यास किल्यांत बंद केलें होतें तेथें बाळपणांतच त्याचा वध झाला ह्मणून त्यानें राज्य केलें असें ह्मणतां येत नाहीं. मग तो दुष्ट ग्लौसेस्टराचा ड्यूक तिसरा रिचार्ड अशा नावानें राज्य करूंलागला, परंतु याचा स्वभाव क्रूर यानें मनास येईल तसें करावें, ह्मणून सर्व प्रजा याच्या राज्यास त्रासल्या आणि त्यांस वाटूं लागलें कीं हा राजा नाहींसा होता तर बरें, त्याजवरून रिचमान्डच्या ड्युकास धैर्य प्राप्त होऊन त्याणें फौज जमा केली आणि सर्वांस नकोसा झालेला जो रिचार्ड त्याजपासून राज्य घेण्याचा उद्योग आरंभिला. हा रिचमान्डचा ड्यूक तांबड्या गुलाबाच्या पक्षाचा ह्मणजे ल्यान्क्यास्टरचे घराण्यांतला होता, याजकरितां योर्कच्या घराण्यांतले

राजे राज्य करीत होते तोंपर्यंत या रिचमान्डास तें रा-ज्य सोडून बाहेर राहणें प्राप्त झालें होतें. मग रिचा-र्डाचे स्वच्छंद वागणुकीमुळें लोक रुष्ट झालेसे पाहून ते लोक आतां मला अनकूळ होतील असें मानून रिचमा-न्ड थोडकीशी फौज घेऊन फ्रान्सदेशाहून निघाला आणि वेल्स येथें मिलफोर्ड ह्मणून बंदर आहे तेथें उ-तरला, तथें याला कोणी आड आलें नाहीं. इकडे धैर्यवान् जो रिचार्ड याने ही तयारी केली, तेव्हां रिचमान्डाकडे-स बहुत इंग्लीश लोक मिळाले. मग त्यां उभयतांचें लेस्टर शहर येथील बाजूवर्थ फिल्डास युद्ध झालें, त्या युद्धांत रिचमान्डास जय मिळाला आणि रिचार्ड मार-ला गेला.

मग रिचमान्डास सातवा हेन्री असें पद देऊन राज्यासनीं बसविला, तेणेंकरून सर्व लोकांस आनंद झाला. हा कांहीं मागील राजाचा वारस नव्हे ह्मणू-न यास राज्य मिळावें असें नव्हतें, परंतु तें याणे युद्ध करून मेळविलें, आणखीं लोकांस ही रिचार्ड नकोसा झाला होता, ह्मणून या हेन्रीस राज्याचा अधिकार आहे किंवा नाहीं याचा लोकांनी फारसा विचार केला नाहीं.

या पत्रांत पांचवा येडवर्ड आणि तिसरा रिचार्ड अशा दोन राजांचें वर्त्तमान लिहिलें आहे. पांचवा येडवर्ड दोन महिनें होता, तिसरा रिचार्ड दोन वर्षे होता, तो सन चौदाशें पंच्यायूशींत बाजू- १४८५
वर्थ फिल्ड येथें लढाईंत पडला. लोभ० हे आशीर्वाद.

प्रश्न.

चौथा येडवर्ड कोणत्या सालीं मेला ?

त्यास किती लेंकरें होतीं ?

त्यांचीं नांवें काय ?

चौथा येडवर्ड मेला तेव्हां त्याचा वडील मुलगा किती वर्षांचा होता ?

मग राज्य कारभार चालवावयास कोणास नेमलें ?

तो स्वभावानें कसा असे ?

त्यानें कोणत्या मानकऱ्यास मारिलें ?

त्याजवर काय कुभांड रचलें होतें ?

लार्ड हेस्टिंगास मारायाचें वास्तविक कारण काय ?

जेन् शोर कोण होती ?

तिला दंड कोणत्या प्रकारचा झाला ?

रिचार्डानें त्या लहान्या राजास व त्याच्या भावास काय केलें ?

त्यांच्या प्रेतांचा कोठे थांग लागला काय ?

तीं कोठे व कोणास सांपडलीं ?

यां मुलांस मारून राज्य कोणी घेतलें ?

रिचार्डाची वर्त्तणूक कशी असे ?

त्याजवर फौज घेऊन कोण आला ?

रिचमान्डच्या ड्युकाची रिचार्डाबरोबर लढाई झाली तेसमयीं कसें झालें ?

ही लढाई कोठे झाली ?

मग तें राज्य कोणी घेतलें ?

कोणत्या सालीं रिचार्डास मारिलें ?

पत्र १९.

चिरंजीव०—विशेष जे जे इंग्लांडची बखर वाचितात त्यांस तिसऱ्या रिचार्डास मारल्याचें व सातव्या हेन्रीस राज्य मिळाल्याचें वर्त्तमान ऐकून जसा आनंद होतो, तसा तुह्मासही त्या वर्त्तमानावरून आनंद झाला असेल. रिचार्डाच्या स्वभावानें लोक फार त्रासले होते, ह्मणून सातव्या हेन्रीस राज्याधिकार आहे किंवा नाहीं याची फार चौकशी न करितां त्यास जसें त्याकाळींच्या लोकांनी मान्यकरून घेतलें, तसें तुह्मी त्याकाळीं असतां तर त्यास मान्य करून घेतलें असतें असें आहे. अमक्याच्या वंशाचा अमूक असा विचार ठेवणे अवश्यक आहे, असा विचार न ठेविला तर राज्य घेण्याविषयीं हजारोजण दावे सांगू लागतील, व हजारो तंटे पडतील, परंतु खचित ठरलेला व सर्वांस ठाऊक झालेला अशा वारसास राज्य दिलें ह्मणजे सर्व कळीं मिटतात. याप्रमाणें पहातां सातवा हेन्री या राज्याचा वारस नव्हता. रिचार्डाने जे राजपुत्र किल्यांत मारिले त्यांची बहीण इलिझाबेथ ती वारस होय परंतु हेन्रीने या राजकन्येबरोबर लग्न लाविलें तेणेंकरून कांहीं तंटा न होतां योर्काच्या घराण्याचा ल्यान्क्यास्टराच्या घराण्याशीं जो वाद चालला होता तो नाहींसा झाला, हेन्री ल्यान्क्यास्टराच्या घराण्यांतला आणि इलिझाबेथ योर्काच्या घराण्यांतली यांच्या लग्नाने दोन्ही घराणी एक होऊन यांचें सुरळीत चालूं लागलें. मग हेन्री चांगल्या प्रकारें राज्य करूं लागला परंतु कित्येक लोकांचा स्वभाव असा असतो कीं त्यांनी संतोष पावून उगें राहूंच नये, नेहमी बंडें तुफानें उठवीत असावीं याप्रमाणें हेन्री-

च्या राज्यांत घडत होतें. सांप्रत काळींच्या लोकांस चांगलें ज्ञान व विचार आहे, नाहींतर राजाचा फार बळात्कार होतो, राजानी नीति सोडली अशा ज्या बंडवाले गोष्टी सांगतात त्याजवर लोक कान देऊन आतांही पहिल्याप्रमाणें बंडें करते.

ते समयीं देश समृद्ध होऊन सुखानें नांदूं लागे अशा रितीने हेन्री राज्य करूं लागला होता, व जे बहुत दिवस बंडें तुफानें करून दमले होते त्यांस ही आपल्या नम्र स्वभावाने शांत करण्याच्या उद्योगांत होता, परंतु कित्येकांची प्रकृति अशी असती कीं तिणे नित्य क्षोभ पावावा, तीस शांती समाधान कदापि होऊंनये. सारांश बहुत दिवस मसलत करून फितूर करण्याची ज्यांस टेव लागली होती ते राजा बंदोबस्त करीत असतां ही हरतऱ्हेने बंडें तुफाने करीत. शेवटीं लोकांनी एक मनुष्य उभा केला. त्याचें नाव लांबर्ट सिम्नेल, हा एके रोटीवाल्याचा लेंक. हा ह्मणूं लागला कीं, ज्या क्लारेन्सच्या ड्युकास किल्यांत मालमशी दारूच्या पिपांत बुडवून मारिलें त्याचा मी लेंक. असें बोलणे ही उघड लबाडी ह्मणून या बंडास कोणी फारसे मिळाले नाहीं, शेवटीं थोडेसे लोक सामील झाले, त्यांत कित्येक सामर्थ्यवान् होते, त्याणी एक फौज जमा केली, ते समयीं बहुत्येक देश राजाकडेस झाला होता. मग नाटिंग्ह्यामशैर प्रांतांत स्टोक स्थानाजवळ राजाच्या लश्कराची व त्या बंडवाल्यांची लढाई होऊन त्यांचा मोड झाला. तेथें सिमनेलास धरिलें, परंतु हा गरीब जात्या बुद्धिवान् नव्हे, यास बुद्धि देणार ते दुसरेच असें जाणून राजाने यास मोठा दंड न करितां आपल्या

स्वयंपाक घरांत स्वयंपाक्यांच्या हाताखालीं ठेविलें पुढें कांहीं दिवसानें याची नेमणूक जेथें राजाचे शिकारीचे पक्षी होते त्या शिकारखान्यावर केली, मग त्याच कामांत असतां हा मेला.

याप्रमाणें होऊन फार दिवस झाले नाहींत इतक्यांत एक दुसरा दावा सांगणारा उठला, याचें नाव पर्कीन वार्बेक्. हा ह्मणूं लागला कीं किल्लयांत दोन राजपुत्र मारिले असें सांगतात, परंतु त्यांतून धाकट्यास मारिलें नाहीं, यौर्कीचा ड्यूक रिचार्ड ह्मणून जो धाकटा राजाचा लेंक तो मी आहें. त्याजवरून बहुत लोक यास अनकूळ झाले, आणि याची रीत भात चांगली असे, आणि हा मोठ्या शहाणपणानें वागे, ह्मणून याचा पक्ष चांगला बळावला आणि बहुत्येक मोठे मोठे नामांकित लोकांस याची गोष्ट खरी वाटूं लागली. त्याजवरून राजानें मोठ्या यत्नानें वार्बेक् कोण कोठला असा शोध लाऊन ज्यांनीं तें बंड माजिवलें होतें त्यांतील बहुत्येकांस धरून ठार मारिलें, आणि कित्येकांस त्यांच्या अपराधाची क्षमा केली.

मग त्या वार्बेकाचें इंग्लांड देशांत कांहीं चालेना असें होतांच तो स्काटलांडास गेला, तेथें स्काट देशींचा राजा चौथा जेम्स् याणें त्याचें मोठें साह्य केलें. तेथून तो मोठी फौज घेऊन पुनः इंग्लांडास आला, परंतु फारसे इंग्लीश लोक येव्हां आपल्यास सामील होत नाहींत असें पाहून तो ऐर्लांड देशास गेला, तेथून पुनः इंग्लांड देशास येऊन कार्नवाल् येथें उतरला. तेथें त्या प्रांतांतील कित्येक लोक त्यास मिळून तो आपणास चौथा रिचार्ड असें ह्मणवूं लागला. त्यावेळेस त्याच्या जवळ सातहजार

फौज जमा झाली, परंतु राजा फौज घेऊन आपल्या बरोबर भांडायास येतो असें ऐकतांच त्यास वाटूं लागलें कीं, आतां आपल्यास यश मिळत नाहीं, मग त्याचें लश्कर राजाच्या हातीं सांपडलें. ते समयीं राजानें त्यांतील जे मुख्यमुख्य बंडाच्या मसलतींत होते त्यांस ठार मारून बाकीच्यांचे अपराध क्षमा केले आणि असें ठरविलें कीं, जर वार्बेक् येऊन भेटेल आणि बंडाचा सर्व मजकूर कबूल होईल, तर त्याचा ही अपराध क्षमा होईल. मग त्याप्रमाणें वार्बेकानें केलें, त्याणें जो आपला वाका सांगितला त्याजवरून तो योर्कचा ड्यूक होय असें अझून कित्येकांस वाटतें. असें जें त्यांस वाटतें हें खरें किंवा खोटें याचा निर्धार होत नाहीं, पाहिलें असतां बखरी लिहितात ते आपआपल्या विचाराप्रमाणें किंवा ते ज्या ज्या पक्षाकडचे असतात त्यात्या पक्षाचा अभिमान धरून वर्त्तमान लिहितात.

तिसऱ्या रिच्यार्डाच्या पक्षाच्या लोकानीं त्याकाळींचें वर्त्तमान लिहिल्यास ते बहुत करून रिचार्डाच्या गुणाचें आणि सातव्या हेन्रीच्या दोषाचें वर्णन करतील, सातव्या हेन्रीच्या पक्षास जे लोक होते त्यानीं तो वृत्तांत लिहिला असल्यास ते रिचार्डाचा पक्ष अगदीं खोटा आणि हेन्रीचा पक्ष केवळ खरा असें करून दाखवितील. परंतु बहुधा असें आढळलें आहे कीं त्या दोघां राजपुत्रांस किल्यांत मारिलें आणि जर त्यांस मारिलें असलें तर मग वार्बेक् हा लबाड जाणावा. असो या गोष्टींचा निवाडा माझ्या हातून तर होत नाहीं. सारांश कोण्या एक्या पक्षाचा अभिमान धरून जे गोष्टी सांगतात त्यांच्या त्या गोष्टी खऱ्या असें मानण्याविषयीं विचार करावा. आतांही इंग्लांड देशांत अशा गोष्टी

सांगणारे पुष्कळ आहेत आणि ते जें जें सांगतात तें तें तेथील लोकांस जर खरें वाटतें, तर आह्मावर बलात्कार होतो, आमचा कांहीं न्याय होत नाहीं, आह्मी दुष्ट राज्यांत राहत आहों, आह्मास कांहीं एक मोकळीक राहिली नाहीं, असें ते मानून पूर्ववत् बंडें करिते. कित्येक जण असें मानणारे अझून आहेत, ते, ते लेख वाचून आपल्यास असें मानितात कीं आह्मी मोठ्या दुःखांत आहों, आह्मास सुख ह्मणून राहिलें नाहीं, आह्मी केवळ पराधीन झालों, परंतु असलें मानून घेणें मला अगदीं विपरीत वाटतें, आणि तुह्मासही असेंच वाटेल, खिस्ती जनांस जें कांहीं करायास योग्य तें करण्याची कोणास मोकळीक नाहीं काय? बहुत्येक लोक मोठ्या मोठ्या दुःखांत असतात आणि राज्यास दोष लावितात, परंतु त्यांस विपत्ति प्राप्त होतात त्या राज्यापासून कांहीं प्राप्त होत नाहींत, त्यांस तेच स्वतां कारण होत. जे कोणी व्यवस्थेनें विचारानें चालतात त्यांचा प्रपंच बहुधा चांगला नांदतो आणि ते सुखी होतात; जे दारूबाज, व्यसनी, अव्यवस्थेनें वागणारे, त्यांस बहुधा दरिद्र व दुःख प्राप्त होतें. व्यवस्थेनें चालत असतां ही कोणेसमयीं दुःखें व संकटें प्राप्त होतात, परंतु त्यांचें निवारण कोणत्याही राजाच्या हातून होऊं शकत नाहीं.

असो आतां आरंभिलेला विषय सांगतों. हेन्री स्वभावानें नम्र असे, परंतु त्याच्या वेळेस नेहमी बंडें व तुफानें होत असत, ह्मणून तो वारंवार त्यां बंडखोरांस मोठे मोठे दंड करी, त्याच्या राज्याचे अखेरीस मात्र बंडें व तुफानें मोडून देशांत चांगलेंसें अकोपीत चालूं लागलें. हा राजा पंधराशें नवांत मरण पावला. १५०९

लोभ० हे आशीर्वाद.